

Mass media contra bandolers.
«A foc i a sang» o Serrallonga i l'últim plec en català*

Mass media against bandits.
«A foc i a sang» or Serrallonga and the last pamphlet in Catalan

PEP VALSALOBRE
(Universitat de Girona)
pep.valsalobre@udg.edu
ORCID: 0000-0002-6926-8131

ABSTRACT: The only surviving pamphlet in Catalan on the outlaw Joan Sala, alias Serrallonga, published in Barcelona in 1634, is the last known Catalan-language pamphlet on the subject of banditry and is an example of how feelings toward such outlaws depended on the language employed, the intended readers and, ultimately, the publishers' purposes. Controlled or encouraged by the authorities, the Catalan verse in this pamphlet —meant for readers engrossed by the phenomenon— is overwhelmingly negative towards Serrallonga. In contrast, Spanish-language pamphlets printed in Barcelona at the time of his capture in 1633, and another published in Madrid in 1635, sparked a growing idealization of the bandit, partly in parallel to a similar trend in Baroque literature. The Spanish verse printed in Barcelona was likely aimed at a very different readership within Catalonia, or else exported beyond Catalan territory. The text of the 1634 Catalan pamphlet is published in Appendix I. The circumstances of Serrallonga's capture on October 31, 1633, are discussed in Appendix II.

KEYWORDS: modern catalan literature, catalan banditry, catalan pamphlets on banditry, Serrallonga

RESUMEN: L'únic plec en català sobre el malfactor de Viladrau, Joan Sala, àlies Serrallonga, publicat a Barcelona al 1634 —el darrer de temàtica bandolera en llengua catalana que coneixem fins ara— ens permet d'observar la distinta visió que s'ofereix de la figura del bandit en funció de la llengua de publicació i, per tant, del destinatari; i, en darrer terme, l'objectiu del promotor. Propiciats o simplement controlats per les autoritats, els plecs poètics en català, publicats per a un públic immers en el fenomen del bandolerisme, no es permeten cap expressió de simpatia pel bandit. A diferència dels plecs impresos en castellà al 1633 a Barcelona amb motiu de la captura de Serrallonga o del plec publicat a Madrid al 1635, en el de 1634 no s'hi transparenta cap mena d'elogi. Els plecs castellans, en canvi, bé perquè s'adrecen a un altre públic del Principat, bé perquè es publiquen a Barcelona però per ser exportats fora del territori català, enceten una línia d'idealització creixent del bandoler, en part paral·lela a la de la literatura culta barroca. S'hi edita en l'Apèndix I el text del plec català de 1634. I en l'Apèndix II es reflexiona sobre les circumstàncies de la captura del bandoler el 31 d'octubre de 1633.

PALABRAS-CLAVE: Literatura catalana moderna, bandolerisme català, plecs poètics de bandoler, Serrallonga

* Aquest treball s'inscriu en el projecte *Francesc Vicent Garcia (1579-1623) en el contexto barroco: edición, interpretación y recepción de su obra literaria* del MINECO, ref. PID2020-118588GB-I00. He de

1. ELS PLECS DE BANDOLER: UNA ESTRATÈGIA PROPAGANDÍSTICA ORQUESTRADA DES DE LES INSTITUCIONS?

Al 1984, Agustí Alcoberro, en una aproximació als plecs poètics de bandoler del segle XVII, brindava una primera distinció —encara borrosa enmig de la descripció de les característiques dels textos concrets— entre una literatura impresa de caràcter popular que sembla irradiar des de les instàncies virregnals i un conjunt de plecs de tipus més gasetiller, en els quals es narren les peripècies, captura i ajusticiament de bandits concrets. La diferenciació no era ben explícita, com dic, però s'intuïa.

Anys a venir, jo mateix (Valsalobre, 1998) concretava la dicotomia, abastant, però, plecs tant del XVI com del XVII. Es tractava d'un inventari —que en completava un d'immediatament anterior de Xavier Torres¹— en què vaig catalogar fins a 31 plecs en vers en llengua catalana² en un arc temporal que va des de 1539 fins a 1634, poc més de 90 anys, i hi aventurava una doble tipologia dels plecs de bandoler: el plec noticier, o de bandoler pròpiament dit, i el plec de les *Unions*.

El primer no pretén oferir la notícia sobre les quadrilles de facinerosos i les seves malvestats sense més, sinó que, per la seva estructura més o menys fixa, predeterminedada, sembla respondre a un objectiu divers. Presenta sempre l'esquema següent, per bé que en ocasions una o altra part prevaldrà més o serà molt concisa³:

- relació de malifetes
- relat de la captura
- sentència
- penediment
- execució exemplar

Els segons, els que denomino plecs de les *Unions*, apareixien impresos just després que l'autoritat virregnal ordenava la constitució de tals *Unions* o sometents de pagesos i vilatans reclutats per combatre el bandolerisme⁴. Això s'esdevé a partir de 1606. Els capítols o acords de les constitucions de les *Unions* (de Vic i Barcelona al 1605, de Tarragona, Cervera, Vilafranca del Penedès i Girona al 1606) es van publicar en prosa en un registre jurídic poc propici per a la difusió a gran escala. La reconversió al format

fer constar la meua gratitud per les observacions i revisió de l'original a Annabel Gràcia, Josep Massot, Albert Rossich i Xavier Torres. Agraïxo a la Direcció General de Cultura Popular de la Generalitat de Catalunya i més concretament a Quim Manyós l'obtenció d'una reproducció digital del plec català de Serrallonga de 1634, i a Josep Massot la confrontació d'alguns passatges de mal llegir amb l'imprès original custodiat a l'Abadia de Montserrat. Sigles: ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó. Barcelona), AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), BM (British Museum. Londres), BNE (Biblioteca Nacional d'Espanya. Madrid), BNP (Biblioteca Nacional de Portugal. Lisboa).

¹ Xavier Torres el va incloure en la seva tesi doctoral (Torres, 1988, IV: 1851-1855), en la qual recollia plecs poètics de tema bandoler en català i en castellà (37 en total), ordenats cronològicament. D'aquests 37, 31 són en català segons l'inventari meu posterior (Valsalobre, 1998), una proporció molt considerable. Sens dubte, el públic destinatari en condicionava l'elecció lingüística.

² Aquest mateix treball dona notícia de tres plecs nous desconeguts per mi al 1998.

³ Aquesta estructura prové ja dels primers impresos contra el bandolerisme (esp. les *Cobles* sobre la captura i mort d'Antoni Roca, de 1546: Valsalobre, 1998: núm. 3), els quals van fixar un model que es perllongaria gairebé durant un segle. Cf. Bojničanová (2007-2008).

⁴ Sobre les *Unions* o germandats per a la lluita contra el bandolerisme, vegeu Reglà (1969: 141-156) per a les del XVI, i Torres (1991: 162-180) per a les del XVII. Algunes característiques dels plecs d'*unions* a Torres (1991: 211-212) i Llinares (2018).

de plec en vers i en un registre popular va ser la que va permetre la lectura i recitació massives que tal estratègia de propaganda institucional requeria. A partir d'aquest moment, s'alternen els dos tipus de plecs versificats, els de bandoler i els de les *Unions*. Els primers són més narratius mentre que aquests segons mostren característiques més discursives.

Com els anteriors, també els plecs poètics d'*Unions* mostren característiques molt homogènies i estructures similars (disposició de l'argument, llengua, mètrica...). L'argument consistia a contraposar la violència sistèmica que regnava al Principat amb la quietud subsegüent a l'establiment de la *Unió*, i a oferir un panegíric del virrei de torn, el responsable últim de les accions contra el bandolerisme⁵. L'objectiu era múltiple: dissuadir la formació de quadrilles de malfactors, augmentar la confiança de la població en les actuacions repressives contra el bandolerisme —que sovint acabaven en fracassos estrepitosos— i, finalment, exaltar l'autoritat reial al territori.

Però més enllà de la distinció entre els d'un tipus i els de l'altre, interessa sondejar la vinculació de tots ells, si n'hi havia, amb les autoritats que pretenien reprimir el bandolerisme. Així, la publicació dels plecs de temàtica bandolera, ¿era una estratègia de negoci d'un editor espavilat que coneixia el gust del públic per la truculència que s'hi reflectia? O bé era un mètode de propaganda del poder contra el fenomen del bandolerisme?

Em permeto avançar que probablement hi ha un nexa institucional divers en funció de les tipologies descrites, és a dir, els plecs de caràcter noticiós, els que hem convingut a anomenar de bandolers, devien estar més directament vinculats a l'expectació pública, al potencial consumidor i per tant amatents a la rendibilitat econòmica; en canvi, els de les *Unions* segurament estaven associats més aviat a les institucions, virregnals i locals, en depenien orgànicament, per dir-ho així. I tot i amb aquesta distinció, cap de les dues tipologies semblen estar exemptes d'algun lligam amb l'*establishment*⁶. Vegem-ho.

Hauríem d'esperar una vitalitat del gènere més o menys ininterrompuda. I tanmateix no sembla que sigui així, sinó que els impresos apareixen com per fases, per cicles, amb discontinuïtat. En efecte, si observem la simultaneïtat d'alguns cicles amb les campanyes promogudes per l'autoritat virregnal per a la repressió del bandolerisme⁷, arribem a la conclusió provisional que la publicació dels plecs de canya i cordill sovint constitueix una plataforma més de propaganda institucional davant del fenomen bandoler. I dic provisional perquè no podem arribar a conclusions definitives enfront d'un material quasi per definició perible, de molt difícil conservació, com és el plec solt.

En tot cas, a tenor del material conservat, podem aïllar amb claredat fins a quatre cicles. Un primer cicle es desplega a la cinquena dècada del Cinccents; un segon, molt

⁵ Els versos de la tornada de les estrofes del plec *La bona Fortuna del excelentíssim don Francisco Fernandez de Cueva, duch de Alburquerque, loctinent y capità general en lo Principat de Cathalunya y comptats de Roselló y Cerdanya, per la magestat real de don Felipe tercer, expulsió de bandolers y lladres de pas* (Ettinghausen, 2000: 131-134) són un breu compendi de dita proposta: «Trista Cathalunya, / bé-t pots alegrar!». Aquest plec poètic no consta a l'inventari de Valsalobre (1998), tancat abans de la publicació del volum d'Ettinghausen.

⁶ Vegeu Torres (1994: 42): «Imaginar, però, que romanços i cançons són el resultat espontani i inalterat d'una genuïna i exclusiva musa popular fóra, certament, un excés d'ingenuïtat». També Renáta Bojničanová (2007-2008) posa en relleu el caràcter de «poesia propagandística y política» dels versos contra bandolers en un treball en què compara composicions poètiques coetànies catalanes i eslovaques dels anys quaranta del Cinccents.

⁷ Sabem que la repressió estricta d'ordre públic contra el bandolerisme es va produir de manera discontinua, condicionada per múltiples factors (Torres, 1991: 159-162). En tot cas, el punt culminant de la repressió es va produir durant el virregnat del duc d'Alburquerque (1616-1619).

copiós i concentrat, als anys setanta de la mateixa centúria (tenim notícia de fins a deu plecs a la primera meitat del 1573!) sobre diverses colles que operen en la comarca de l'Anoia, en el centre de Catalunya; el tercer el constitueixen un nodrit conjunt d'impresos a partir de 1606 destinats a la promoció de les *Unions*; i, finalment, un quart, posterior a 1616, com a suport propagandístic de la campanya de repressió del virrei duc d'Alburquerque⁸.

Aquestes eren, en resum, les tesis que vaig exposar a Valsalobre (1998). Aquella aportació concloïa amb l'edició de tres plecs de 1573 sobre els germans Poc de la comarca de l'Anoia. Darrerament, Alejandro Llinares (2018), que se cenyeix de nou als plecs barrocs, confirma l'existència de cicles o pics d'impressió de plecs, concretament un al 1606 relacionat amb la posta en marxa de les *Unions* i un altre al 1616 que coincidia amb l'inici de l'activitat repressiva del nou virrei Alburquerque⁹.

2. SOBRE LA IDEALITZACIÓ DEL BANDIT: PRIMERES PRECISIONS

Crec que obtindria un consens general si afirmava que la figura del lladre de camí ral català adopta una idealització creixent en els textos escrits de caràcter més o menys literari al llarg del segle XVII. També en la literatura oral. I, esclar, en els plecs. Però cal tenir presents les distintes cronologies pel que fa a la progressiva idealització dels bandolers en general i de Serrallonga en particular en els textos catalans i en els castellans. Ja ho havia advertit García Cárcel: «la idealización catalana fue mucho más tardía que la que lleva a cabo la literatura castellana» (1989: 50).

García de Enterría comentava set plecs de tema bandoler que havia pogut recollir, tots en castellà, entre 1606 i 1635, i afirmava que «ya se perfilan rasgos positivos y emocionales en las opiniones que se nos dan sobre el bandido» Serrallonga en un plec publicat a Madrid l'any següent al de l'execució del delinqüent, en 1635 (1973: 325-326). A l'autor «se le escapan, con mucha frecuencia, expresiones de admiración y lástima hacia el bandido ajusticiado». L'apreciació és exacta quan es llegeixen els versos del plec.

Sobre la qüestió de l'admiració que expressen aquests textos per la figura del bandoler, Alcoberro (1984: 575-577) llançava, però, una afirmació general que podia induir a una apreciació errònia, especialment per l'èmfasi que posava en l'aspecte contradictori dels plecs: s'hi exalten certs valors encarnats en la figura del lladre de pas ahora que se'n blasmen les violències. L'afirmació que en els plecs poètics, si més no en els publicats en llengua catalana, s'hi reflectia «una certa admiració pel bandoler» (575), no se sosté a la llum dels textos. De fet, Alcoberro només podia posar com a testimoni de tal aspecte dos plecs castellans tardans (un d'ells, l'imprès a Madrid al 1635). I acabava confessant que «aquest aspecte no queda registrat a les cobles» (577), és a dir, en els plecs poètics en català. Vegem-ho, en el cas dels plecs sobre Serrallonga, doncs, amb més detall.

⁸ Vint anys després, i a partir de las consideracions meves a Valsalobre (1998) sobre tals cicles, Llinares (2018) arriba a la mateixa conclusió pel que fa als cims de 1606 i 1616.

⁹ Quant als plecs de bandolers del barroc, les monografies més importants comencen amb la de Fuster (Reglà & Fuster, 1961: 129-226; Fuster, 1963), si bé analitza preferentment textos cultes; García de Enterría (1973), per bé que no se centri només en impresos del fenomen bandoler català; Romeu (1973), que descriu un conjunt important de materials del cicle de 1573; a continuació els citats Alcoberro (1984) i Valsalobre (1998). Vegeu també el capítol «La llegenda» de Torres (1991: 205-218). Llinares ha reprès la qüestió amb una sèrie d'articles recents (2017, 2018). Sobre el fenomen més ampli del bandolerisme català, remeto a Reglà (1962, 1969) i als treballs de Torres (1988, 1991, 1993); hi ha, a més, nombroses monografies més específiques o locals.

3. EL PLEC CATALÀ DE SERRALLONGA: CARACTERÍSTIQUES

Que jo sàpiga, existeixen fins a quatre plecs poètics monogràfics sobre Serrallonga¹⁰, dos amb motiu de la captura l'octubre de 1633¹¹, un després de l'ajusticiament al gener de 1634 i un publicat a Madrid al 1635. Els dos primers i l'últim són en llengua castellana; el de 1634, en català. L'existència d'aquest darrer va ser difosa mitjançant l'article de Valsalobre (1998). L'edito en l'Apèndix I.

Més enllà de l'interès de disposar del text d'un plec més sobre Serrallonga i de ser l'únic en català, el plec resulta molt suggestiu per diverses raons, intrínseques i contextuals, com veurem.

Descric l'imprès, en primer lloc. En el meu inventari (Valsalobre, 1998: 311-312, núm. 31) es ressenyava així:

RELACIO CERTA / Y PVNTVAL DE LA BANDOLINA, / morts, robos, hazanyes, y valenties, presa, entrada, sen- / tencia y castich del famos y valent bandoler Cap de / quadrilla Ioan Sala y Serrallonga. Essent Virrey de Ca- / talunya lo Excelentissim Duch de Cardona, y / de Sogorb, Any 1634. / *Composta a rima de Jaume Roig.* / Ab Licencia y Priuilegi, En Barcelona per Lorens Déu dauant / lo Palau del Rey. / [*dos gravats: un home i una dama*].

A continuació, el text a quatre columnes:

Estau atents
ola! valents
y valentons
centurions
y espadatxins [...]

Al final:

Venense a la Llibreria en casa de Ioan Saper.
4 pp. Lletra romana¹².

Cap inventari anterior o monografia sobre el bandolerisme català o sobre Serrallonga mateix havia donat notícia d'aquest plec. A Madurell (1964-1965: 119) llegim la llicència d'impressió d'un plec sobre el bandit de Viladrau, també del 1634, que només he vist citat en García de Enterría (1973: 100), i que havia de ser en català: «Barcelona, 8 enero 1634. Del Duque de Segorbe y de Cardona, lug. de Felipe IV, a Bernardo Arcarons, presbítero, de Barcelona, para que por un año pueda imprimir y vender una relación de los *Sucesos*

¹⁰ Sobre la vida i aventures de Joan Sala, àlies Serrallonga (1594-1634), vegeu les antigues però encara vigents obres de Reglà & Fuster (1961: 13-128) i Reglà (1962), i la molt més recent de Torres (2004: 30-56).

¹¹ *Xàcara y relación verdadera de los hechos y prisión del famoso Bandolero Sierrallonga, por el Alférez Iuan Francisco Lamuela, natural de Çaragoça. Con licencia. En Barcelona, por la viuda Liberós en la Calle de Santo Domingo, Año 1633* (reproduceixo de Givanel, 1945: 186, que edita el plec). El segon plec és: *Relación verdadera de la vida, robos y delitos del famoso bandolero Juan Sala Serrallonga, y de su prisión, siendo Virrey de Cataluña el Excelentissimo de Cardona. Por el Bachiller Pedro Meluco, vecino de Barcelona. Romance. Con Licencia. Impresa en Barcelona, por Esteban Lliberós, Año 1633.* (transcripció de l'exemplar de l'AHCB, Lib. 14).

¹² Exemplar imprès conservat a l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, Sèrie A, Materials Aguiló, carpeta A-15, XI, núm. 3. La notícia que en va permetre la localització i difusió, a Massot (1993: 164).

de Juan Sala y Serrallonga, *captura y sentència de aquell, ab los noms de altres ladres, que de alguns anys a esta part y ha hagut en Cathalunya, per ell feta a rima vulgarment dita de Jaume Roig*¹³. Malgrat les diferències de detall amb l'imprès real, no tinc cap dubte que la llicència es correspon amb el nostre imprès.

L'inventari de plec de bandoler inserit a Torres (1988), antecedent immediat del meu, acabava, pel que fa als impresos en llengua catalana, al 1631. En canvi, relacionava fins a cinc impresos posteriors en llengua castellana, entre 1632 i 1650. De fet, entre els estudiosos del fenomen del bandolerisme català es considerava del tot insòlit la no existència de cap plec català sobre un dels bandits més coneguts de l'època. Si no el que més. Per contra, se'n coneixien fins a tres de castellans. Ara sabem que n'hi ha almenys un.

No obstant això, no era fàcil conèixer-ne l'existència pel fet que el fons documental on reposava des del segle XIX no va ser catalogat fins a Massot (1993: 164) entre els materials del poeta i erudit mallorquí vuitcentista Marian Aguiló conservats avui a l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, a l'Abadia de Montserrat. Amb tot, Aguiló no el va incorporar al seu *Catálogo* (Aguiló, 1923)¹⁴, per bé que, sorprenentment, sí que el va utilitzar per als seus materials lexicogràfics publicats pòstumament com a *Diccionari Aguiló*: en la veu *guadranyes* reporta com a testimoni els versos 149-151 del nostre plec provinents, diu, de la «Codolada d'En Serrallonga, 1634», és a dir, del nostre imprès. També en alguna altra expressió (*panderola, rafa, salema*, etc.).

Com indica la portada, va ser «Composta a rima de Jaume Roig», o el que és el mateix, en tetrasil·labs apleats. Duu tal nom pel seu primer cultivador, el metge i poeta valencià Jaume Roig, que amb aquesta mètrica va compondre el seu conegudíssim *Espill* o *Llibre de les dones* vers 1460 en 16.359 versos de quatre síl·labes. A pesar que cap altre escriptor medieval en llengua catalana va tornar a usar una tan àrdua mètrica, va ser recuperada en els segles XVI i XVII per a la sàtira i la poesia més popular, generalment usada en els plecs poètics de caràcter historicopolític i noticiós, les relacions de successos en vers. Se'n coneixen nombrosos impresos i manuscrits que es vehiculen en «vers de Jaume Roig» al llarg d'aquestes centúries; l'últim text conegut que l'usa és de 1642 (Rossich, 1983: 486-487). I tot i així, el vers de Jaume Roig no era del gust de tothom. La relació en vers *De la mudança del temps* (Barcelona 1606; núm. 19 de Valsalobre, 1998) comença: «Diré lo que voleu en sparsa rima, / perquè lo vers de Jaume Roig enfada / y vers de més primor més temps demana, / dic, que diré del temps la gran mudança».

En l'imprès no se'n explicita l'autoria, però pel regest de la llicència d'impressió transcrit més amunt sabem que va ser el prevere barceloní Bernat Arcarons, del qual només conec que era beneficiat de Sant Miquel a Santa Maria de Corcó, quan va rebre visita pastoral al 1630 i 1646 (Solà, 2006: 530). Hi ha diversos fragments breus del nostre text que coincideixen amb els d'un altre plec de bandoler, igualment amb rima de Jaume Roig, publicat també anònim a Barcelona al 1616 sobre la captura de Trucafort i Tallaferro: *Aquí se refereix llargament la molt grandiosa y memorable expulsió de lladres y bandolés feta per orde del Excelentíssim senyor Don Francisco Fernández de la Cueva, duc de Alburquerque [...] ab presa de dos famosos caps de quadrilla nomenats Tallaferro y Trucafort...*¹⁵ Vegeu les notes als vv. 43-44, 114-117 i 352-353 del text editat a l'Apèndix. Tots dos són del mateix Arcarons?

¹³ La referència que dona Madurell és: ACA, Reg. 5502, f. 281v.

¹⁴ Tampoc no el recullen Palau (1948-1977) ni Simón Díaz (1972) ni Simón Palmer (1980).

¹⁵ Reproduït a Ettinghausen (2000: 143-146). Aquest plec poètic no consta al meu inventari (Valsalobre, 1998), tancat abans de la publicació de l'aplec d'Ettinghausen.

4. EL PLEC CATALÀ DE SERRALLONGA: UN TEXT SENSE PIETAT

L'imprès disposa l'argument en diverses parts clarament diferenciables, sovint separades l'una de l'altra mitjançant una interlínia blanca:

- 1-32 Crida als bandolers actius perquè prenguin exemple de la caiguda de Serrallonga.
- 33-68 Lloança del virrei Cardona, que ha posat preu al cap de Serrallonga viu.
- 69-270 Descripció del bandit, els seus recorreguts i les seves malifetes.
- 271-343 Relat de la captura.
- 344-398 Arribada a Barcelona i empresonament.
- 399-429 Sentència.
- 430-491 El dia de l'execució.
- 492-648 Nòmina de bandits que han mort, han estat presos o executats.

Si n'excloem la darrera part, la nòmina —hi tornaré després—, la resta són elements comuns a quasi tots els plecs de bandoler, un cop ha estat ajusticiat. Uns posen més èmfasi aquí o allà en funció de les dades de què disposa el bard, però en conjunt solen aparèixer tots aquests aspectes. La coincidència és completa, excepte en els aspectes de sentència i execució, esclar, amb els plecs publicats just després de la captura, a la tardor de 1633¹⁶. La *Xácara y relación verdadera de los hechos y prisión del famoso bandolero Sierrallonga...* a penes entra en detalls concrets.¹⁷ En canvi, la *Relación verdadera de la vida, robos y delitos del famoso bandolero Juan Sala Serrallonga...* s'esplaija en qüestions com la fracassada trampa que al novembre de 1631 li va parar Oliver de Gleu, senyor de Durban («un Monsiur que le amparaba», diu el plec¹⁸, v. 122) i, sobretot, el parany de Santa Coloma de Farners, aquesta vegada exitós, en què el facinerós seria capturat. Aquest segon plec és de factura culta¹⁹, en romanç heptasíl·lab.

Però tornem al nostre plec de 1634. Voldria ara detallar les consideracions de l'autor dels versos sobre la figura del bandoler. L'adjectiu *valent* del títol podria portarnos a confusió. No obstant això, aquesta mena d'expressions no són sinó una denominació característica dels bandits en l'època, com d'altres, com s'esdevé en tantes *jácaras* andaluses i castellanques que assimilen *valiente* o *valentones* amb facinerosos de la mateixa manera que en el nord d'Itàlia els bandolers eren coneguts com *bravi* (com reporta Manzoni a *I promessi sposi*: cf. Torres, 1991: 13). Una mena de sinònim de bandoler, doncs, que abunda al llarg del plec i no precisament en un to elogiós. «Ola, valents / y

¹⁶ Sobre els plecs de 1633, vegeu la nota 11.

¹⁷ La denominació de *jácara* que encapçala aquest plec no s'avé amb les característiques generals d'aquest gènere fins aleshores d'entreteniment (personatges rufianescos —un proxeneta—, argot propi, biaix còmic) (veg., entre els estudis més recents, Lobato, 2014; Puerto, 2014). Di Pinto (2010) ha definit una nova modalitat, que denomina «jácaras de sucesos» (narrador en tercera persona, fets històrics, intenció moralitzant), que localitza al darrer quart del segle XVII. El nostre plec sobre Serrallonga amb aquest mot a l'inici de la rúbrica coincideix plenament amb aquesta modalitat, i més concretament amb la «jácara de sucesos plena», i n'avançaria de molt la data d'aparició peninsular. La dada és especialment significativa perquè el mot *jácara* en la rúbrica d'una composició impresa d'aquest gènere (fins aleshores sense terme específic de denominació, a banda que aquesta denominació l'encunyés Cervantes a *El coloquio de los perros*, imprès al 1613) tot just apareix al 1632 (Puerto, 2014: 32), un any abans d'aquest serrallonguesc estampat a Barcelona.

¹⁸ Tornaré sobre aquest episodi més avall.

¹⁹ Notem aquest fragment per descriure els boscos de Catalunya que emparaven Serrallonga: «Las enzinas de sus cumbres [*de Catalunya*] / con las que se encaraman / y barrer quieren estrellas, / antes que las barra el alma. / Golfos de robles navega, / surca océanos de matas / quien en sus frondosas selvas / encubiertas sendas halla» (vv. 17-24; cito de l'exemplar de l'AHCB Lib-14).

valentons» (vv. 2-3) diu ja l'inici del plec per reclamar l'atenció dels bandits i perquè prenguin bona nota del destí que els espera, a la vista del de Serrallonga. També llegim *valent* en el v. 72, en un context irònic: «valents y forts / que tots són morts» (vv. 501-502), recorda el text quan comença la tirallonga de malfactors captius i morts en el passat immediat. O quan cita els germans Coixard, «gentils pillarts / y valentons» (vv. 512-513). Res a veure, doncs, amb valerosos, heroics o apreciacions equivalents.

El cúmul d'adjectius que per descriure Joan Sala li dedica el versista (vv. 72-87) combina aspectes negatius —la majoria— amb algun de positiu —pocs—. Els apel·latius i denominacions que s'aboquen a continuació de la prosopografia dels vv. 88-92²⁰, constitueixen un arsenal d'expressions criminalitzadores: «vellaco», va cobert d'armes «per fer mil mals», «lladre cossari [...] gran homicida / y matador / saltejador [...] robant a pas, / vellaco cas, / tot quant trobava [...] gran tirania [...] que diablura!». Destaca la comparació amb un sarraí, en el sentit que segresta i demana rescat (vv. 79 i 121). I l'estratègia d'animalització del bandit es desplega al llarg de tot el text del plec, a través d'apel·latius directes o de comparacions: *Bou moscatell* (83), *moxí gat vell* (84), *senglar* (234), *pinçà* (255), *taxó* (285), *moxó* (286), *borrech* (338), *mau* (371), *gos foll* (380), *onço* (381), totes desfavorables (excepte al v. 80: «fort com un toro»). Roïna, finalment, és la comparació de la decapitació com quan es talla un nap (416-418).

En el fragment en què es descriu el bandoler i els seus excessos, els versos 100-153 remetent a homicidis, segrestos, accions contra camperols, robatoris desprietats (fins als claus de les parets), la crema de pallers i la rapinya de bestiar... A mode de corol·lari: «tot ho posava / a foch y a sanch». Potser l'únic 'elogi' apareix quan es glossa la inexpugnabilitat de Serrallonga en el seu territori (vv. 190-247), aspecte que ja hem llegit en els plecs de 1633, de manera que les accions repressives de virreis anteriors no van tenir èxit a pesar de l'elevada despesa que van comportar. Ben cert que el fragment tant podria servir per a la descripció d'una habilitat del bandoler (i de la complicitat dels seus fautors) com per a la lloança del virrei Cardona (vv. 227-228), que ha triomfat on els seus antecessors van fracassar. A continuació, en el fragment que sembla referir-se a l'episodi de l'intent de captura en territori francès (vv. 244-260), en les possessions d'Oliver de Gleu, senyor de Durban —al·ludit més amunt—, s'acusa Serrallonga d'abandonar els companys de quadrilla, que són capturats i morts, mentre que ell fuig com un ocellet espantadís («y ell, espantat / com un pinçà», vv. 254-255) i aprofita l'avinentesa per a la conquesta femenina (Joana), a la qual el narrador tracta de meuca. Aquest relat contrasta notablement amb el que llegim en el plec *Xácara y relación verdadera de los hechos y prisión del famoso bandolero Sierrallonga...* de 1633, en què es destaca l'astúcia del bandit en el mateix episodi²¹. No, no es tracta d'un retrat complaent ni de bon tros sinó que aprofundeix en els aspectes més hostils a la figura de Serrallonga.

La narració de la captura, extensa, entra en alguns detalls de difícil interpretació (esp. vv. 271-284) perquè no disposem d'un relat coetani més o menys oficial. En tot cas, aquest és un aspecte complex i poc debatut que aprofita per desenvolupar-lo col·lateralment, a l'Apèndix II, en què es comparen les narracions de la captura dels dos plecs castellans de 1633 i del català de 1634 (el madrileny de 1635 no en fa al·lusió) i aquestes es compulsen amb diversos documents relacionats amb l'afer per tal de bastir un

²⁰ És un dels pocs casos en què un plec solt descriu físicament, ni que siguin uns pocs trets, un bandoler, matisant així l'afirmació general d'Augustin Redondo (1989: 137): «Ces relations ne contiennent aucune représentation graphique des bandouliers, aucune description de leur aspect physique ou de leur tenue».

²¹ Vegeu més avall.

probable relat de quin va ser l'escenari de l'arrest, tantes vegades afrontat i tantes altres diluït. En tot cas, el fragment sobre l'arrest es tanca amb al·lusions denigrants vers el captiu: «que viu fonch pres, / fonch brau succés / y bon llevat, / pus pres lligat, / pobre xibech, / com un borrech, / ell y la dona / a Barcelona» (vv. 333-340)²².

De la mateixa manera, l'entrada a Barcelona i l'ingrés a les masmorres del palau virregnal són descrits sense cap grandesa, més aviat al contrari: «Y el pobre mau / restà al Palau / del duch virrey [...] posat en trena / ab sa cadena / y argolla al coll / com un gos foll / y com un onço» (vv. 371-373 i 377-381). Fins i tot es descriu la figura del presoner en termes cruelment irònics: «Quines cosquilles: / grillons, manilles / als peus y mans [...] cosa molt trista» (vv. 383-385 i 388).

M'aturo ara en la qüestió de la sentència, turment i execució²³. La sentència era dictada per l'Audiència o la cancelleria virregnal. Segons Gibert, que segueixo en aquest punt, els delats i bandits eren sentenciats més o menys a la mateixa rastellera de suplicis: assots, desorellament, atenallament, forca i esquarterament. Si el sentenciat havia assassinat alguna autoritat, a més, se li tallaven les mans davant de la Casa de la Ciudad. Finalment, era degollat i especejat (Gibert, 1948 [1989: 78]). La forca no sempre apareix en el relat del patíbul. És un «oblit»? En tot cas, és un oblit molt freqüent. Però potser no tots finien amb el dogal al coll. Dic això perquè pel testimoni escrit d'un membre anònim de les esquadres vingudes de Castella al 1616 per donar suport a les campanyes repressives d'Alburquerque, sabem que hi havia suplicis diferents en funció de si es tractava d'un cap de quadrilla o d'un còmplice o membre de la colla: «porque los cabos de cuadrillas que murieron en las montañas se llevaban las cabeças a Barçelona y todos los demás [*caps*] que llevaban bivos les cortavan las manos, llevándolos arastrando por la çiudad, acabavan degollados y hechos quartos. Todos los demás sus cómplices murieron ahorcados, que avía días que en la çiudad se ahorcavan a veinte y a treinta [...] Es de manera que por todas partes de este principado se vían mill traxedias y las horcas ocupadas y los árboles enramados con vandoleros, que doi testimonio que vi en una horca çiento y treinta ahorcados» (Serra, 1931: 200-201).

Els turments i execució aplicats als malfactors no solen presentar a penes variants i els plecs poètics són, en aquest punt, fidedignes. En el cas de Serrallonga, segons el dietari municipal o del Consell de Cent (també conegut com a *Manual de Novells Ardits*) de 9 de gener del 1634: «Dilluns, a viiiij. En aquest dia fonch sentenciat Joan Sala, àlias Serrallonga, natural de la parròchia de Viladrau, bisbat de Vich, bandoler molt facinerós, cap de quadrilla que havia molts anys que regnava. Fonch la sentència de cent assots, axorellat, aportat ab carretó, atenallat y fets quatre quartos, y lo cap posat en una de les torras del portal de Sant Antoni de la present ciutat. *Anima eius requiescat in pace*. Amén» (citat per Gibert, 1948 [1989: 49] i Reglà & Fuster, 1961: 123). Notem que aquí tampoc no se cita la forca²⁴.

²² En general, els plecs de bandoler solen esmentar molt de passada (si ho fan) els detalls de la captura dels malfactors. Interessa molt més el relat truculent i tremendista de l'execució, tant perquè és del gust del públic popular com perquè recull un missatge poderós de cara a fomentar el penediment dels bandolers encara actius. Ara bé: en el cas de Serrallonga la narració de l'arrest és un element recurrent i detallat en els impresos. Per què aquest interès? Probablement perquè la presa de Serrallonga es va fonamentar en la traïció. I aquest devia ser un factor que es volia posar en relleu adreçat als malfactors operatius: el traïment era una amenaça que planava dia i nit damunt dels caps de quadrilla.

²³ Vegeu Civil (1989) i Llinares (2017).

²⁴ En la sentència que reporta el procés de Serrallonga s'hi especifiquen els assots, el desorellament, tenalles roentes, degolla fins a la mort i esquarterament (Cortada, 1868: 89).

En el nostre text, abans de narrar la mort de Serrallonga, els suplicis estan exposats a partir de la sentència (vv. 409-415): s'hi esmenten els assots, el desorellament, el turment amb les tenalles al roig (que es precisa que tindrà lloc al carrer del Regomir) i, finalment, la degolla (no citada, en canvi, en el dietari del Consell de Cent)²⁵ i esquarterament²⁶. Acaba dient que la sentència ordena que «lo seu bell cap, / tallat com nap, / sie posat, / clos i tancat / en gabieta, / a la torreta / del Portal Nou [...]»²⁷ y los quartés / a Creucoberta». Notem aquí també el contrast entre el lloc on diu el plec que va ser exposat el cap del bandoler (portal Nou) amb el que diu la sentència segons el dietari municipal barcelonès (portal de Sant Antoni).

Cada suplici tenia el lloc precís en el ritual patibulari d'aquells temps. P.e., llevar les orelles s'esdevenia a la presó. L'aplicació de la pena d'assots, nu i cavalcant un ase, i la de les tenalles roentes, en carretó; totes elles s'executaven públicament, segons una ruta més o menys fixa: «Plaça de l'Àngel, carrer de la Bòria, plaça de la Llana, carrer de Corders, placeta de Marcús, carrer i plaça de Montcada, darreres del palau de la Reina, Encants, Fusteria, carrer Ample, Regomir, plaça del Correu Vell, carrer de la Ciutat, plaça de Sant Jaume i Llibreteria» (Gibert, 1948 [1989: 79]).

Els versistes i venedors de plecs solien sol·licitar informació a les instàncies judicials sobre els detalls del cas per transportar-los al vers. Interessava que el plec pogués córrer entre la gernació el dia mateix de l'ajusticiament: l'acumulació de públic garantia una venda d'exemplars superior a la de qualsevol altra circumstància. En el nostre cas es pot donar per fet que va ser compost abans de l'execució de la sentència: recordem que la llicència d'impressió portava la data del dia abans del de l'execució. Es degué imprimir a correuita per disposar-ne el jorn del fet luctuós. És cert que el relat del 9 de gener està en present i que just després de mort Serrallonga (vv. 477 i seg.) la veu narrativa canvia al passat. Una habilitat poètica del bard que no abunda en el plec, diguem-ho tot. Observem com no es narra l'ajusticiament «real», vist, sinó que aquest és descrit a partir de la sentència (vv. 399-429). L'autor s'atorga, amb tot, el dret d'imaginar l'espectacle de l'execució pública i retrata un Serrallonga ignominiós. I la resta d'elements de l'escena devien procedir de l'esquema d'execució ritualitzat, sempre idèntic (vv. 430-491). Fos com fos, de ben segur que l'expectació per la mort pública d'algú de la notorietat de Serrallonga va permetre una bona venda del plec per a l'ocasió, fos durant el recorregut o després de l'execució.

No hi ha cap expressió de complicitat, ni tan sols d'admiració o de pietat franca pel malfactor. La fórmula «Déu l'i perdonga / y·l tinga al cel» (vv. 490-491) just quan el reu mor en el relat és això, una fórmula cristiana fixa per a la mort de qualsevol, fins i tot d'un facinerós, no una sentida i sincera petició de misericòrdia divina per l'ànima del bandoler. Sí que hi apareix —com sol passar en la major part dels plecs en aquell moment del relat— una al·lusió a la commoció i llàstima que sent la gernació davant de la figura sofrent de Serrallonga nu en un carretó aparellat per encarar el suplici que acabarà amb la mort: «que a tots sab mal / y dona pena» (vv. 444-445). És una expressió

²⁵ L'imprès insisteix en aquest punt, que contrasta amb el relat del dietari municipal: tracta de la degollació en el v. 414 i ho reitera en els vv. 478-482, en què es tracta més pròpiament d'una decapitació.

²⁶ Observi's que l'imprès, com solia ser, distingeix la tortura (v. 408), aplicada per obtenir informació durant l'empresonament, dels suplicis de la jornada de l'execució.

²⁷ Sorprenentment, Llinares (2017: 121) s'inventa un vers «de Sant Antoni» després de «del Portal Nou», inexistent en l'imprès. El Portal Nou i el Portal de Sant Antoni eren portals antics de la muralla de Barcelona oposats l'un a l'altre. En aquest mateix punt, Llinares afirma que la sentència i el relat del plec coincideixen, quan hem vist que el darrer cita el degollament i el primer no.

de commoció natural del públic congregat però que res no té a veure amb admiració de cap mena per la figura del condemnat. Finalment, l'al·lusió a la mort del convicte és obertament deshonorosa: «com molts han vist / ell ha fet flist» (vv. 487-488).

I arribem a la nòmina de bandolers que ocupa la part final de l'imprès. El nostre plec conté l'elenc més extens de tots els que figuren en cap altre imprès de les seves característiques. L'aspecte propagandístic de la reeixida —segons el plec— repressió contra el bandolerisme per part de les autoritats és obvi en aquesta llarguíssima relació. El repertori inclou més de setanta-cinc noms²⁸ (en ocasions diversos membres de la mateixa família són anomenats amb el cognom sol). La majoria dels identificats responen a un període de activitat entre molt a final del XVI i principi del XVII, i una bona part són membres de la partida de Serrallonga, és a dir, que són captures i ajusticiaments força recents.

És cert que altres plecs enumeraven també els bandits capturats i/o executats. Tanmateix, narraven els resultats d'una campanya concreta, una captura massiva de bandits, per exemple, i en difonien la notícia: les estrofes retien compte de les captures dels distints membres de la banda. En ocasions, al final, després dels versos del plec poètic, s'inclouïa una llista dels noms dels detinguts, com a les *Cobles ara novament fetes sobre la presa dels sexanta bandolers, 22 de mort [sic], 38 de vius ab los noms dels bandolers tots anomenats ala dararia [sic] ab bon estil* o en les *Cobles noves del rebato y encontre an tingut los bandolers y lladres adalats ab la gent del Rey, y dels senyors de Diputats del General de Cathalunya*, ambdues impreses a Barcelona al 1573²⁹ i relacionades amb la campanya de persecució de lladres de camí a la Conca d'Òdena en aquelles dates.

Però el cas del plec català de Serrallonga és ben diferent ja que exposa un exhaustiu catàleg dels bandolers atrapats i ajusticiats en els últims decennis, sens dubte amb el doble propòsit d'enaltir l'eficàcia repressiva de les campanyes contra bandits capitanejades pel virrei (i de pas tranquil·litzar la població a la vista dels èxits obtinguts) i com a avís de la fi que espera als malfactors que encara no han abandonat l'activitat delictiva: «Un aranzel / per escarment / de molta gent / perquè axí aprenga, / [...] podreu ohir / ací de un tir» (vv. 492-495 i 499-500).

Un cas similar és el del plec *La bona Fortuna de l'excellentíssim don Francisco Fernandez de Cueva, duch de Alburquerque...* de 1616 (vegeu la nota 5) en què es dedica una estrofa, generalment, a cada delinqüent desactivat en el període inicial del virregnat d'Alburquerque. Ara bé, la nòmina és molt més esquifida: quinze noms.

5. LENGÜES DISTINTES, VISIONS DIFERENTS?

Així doncs, el nostre plec no difereix gaire dels que es van publicar al llarg del XVI i del XVII pel que fa al tractament criminalitzador i despectiu que s'aplica al bandit. Ara bé, els dos plecs en castellà que es van publicar immediatament després de la seva captura en 1633 contenen innombrables expressions que sospesen la gallardia i el valor del lladre de pas, esments d'admiració per com havia desafiat durant anys les autoritats, etc. Vegem-ho.

En el plec *Xácara y relación verdadera de los hechos y prisión del famoso bandolero Sierrallonga...*, quan l' enxampen en la traïció de Santa Coloma, Joana Massissa, aleshores la seva companya, dispara un pedrenyal als confabulats per ajudar Serrallonga a escapar

²⁸ La major part han estat identificats a partir de diverses fonts que s'especifiquen en l'Apèndix i en les notes als versos; romanen una quinzena encara sense identificar. Hi ha noms que amb tota seguretat són corrupcions (Magretalí, Coyaà, etc.) perquè l'autor devia reportar-los d'oida o de documents que no va saber llegir. I sobten absències destacades de membres substantius de la colla de Serrallonga com Cristòfol Madriguera, un del seus lloctinents, mort en una brega a Osor al 1630 (Planes, 1993).

²⁹ Números 4 i 7 de Valsalobre (1998).

i aquest li diu: «O valerosa mujer / (Sierrallonga assí le habló), / no te quisiera yo ver, / como aquí me veo yo» (vv. 65-68), expressions d'un home si res més no cortès. Segons el narrador, el virrei duc de Cardona el visitava a la cel·la «y siempre le preguntava / como le va en la prisión. / Respondiole el bandolero / con muy grande bizarría: / “¡Bueno estoy, por vida mía, / cargado con tanto hierro!”» (vv. 99-104).

Amb molt més entusiasme es mostra l'admiració pel bandoler i la seva acompanyant en el plec *Relación verdadera de la vida, robos y delitos del famoso bandolero Juan Sala Serrallonga...*, coetani de l'anterior:

No de sus manos seguro
se halló nadie, que era tanta
su atrevida valentía,
que con todos se arriésgava. [...]
mas su ventura y su esfuerço
de los peligros triunfava.
Onze virreyes que han sido
de tiempo en esta distancia
le han seguido y perseguido
a banderas desplegadas,
y a mil y a quinientos hombres
han puesto cerco a su casa,
han abrasado su hazienda
y han talado su campaña.
Pero con valor no visto [...]
y solo se escapó a todos
y aún de diez mil se escapara. (vv. 57-60, 69-79 i 107-108)

I més endavant prossegueix amb el relat de la impossible cacera del bandoler posant un èmfasi especial en els ingents i sistemàtics —i vans— esforços de l'autoritat i la despesa enorme que allò comportava, sense resultat de cap mena:

Juezes y alcaldes de corte
han salido vezes tantas
contra él, que es imposible
escribirlas o contarlas,
con el número infinito
que cada día enbiavan
a diferentes personas
comisiones dilatadas,
mallogrando mucha hazienda,
mucho gasto, y todo nada. (vv. 189-198)

Vol dir això que el text del plec no valora negativament els crims de Serrallonga? Per descomptat que no; hi apareixen també expressions de recriminació:

Ay del pobre passagero
que temerario estorbava
de su hazienda el robo injusto
que en la vida lo pagava [...]
Robó casas y aun sus dueños
por dinero rescatava;

abrasó sus alquerías,
 deshonoró muchas honradas [...]

De muertes y robos hechos
 de este foragido se halla
 en la Audiencia Real
 un processo de ojas tantas
 [...] que hallan
 en ellos solos incendios
 muertes, robos, fuerças, mañas,
 resistencias y alborotos,
 escándalos y desgracias.
 Veinte años ha poco menos
 que en aquestos passos anda
 este pavor de la tierra,
 avorto de sus entrañas. (vv. 53-56, 61-64, 143-146 i 150-158)

Però les expressions severes resulten compensades, per dir-ho així, amb altres apreciacions que emeten una imatge ben distinta de la mateixa figura. Per exemple —i potser és l'aspecte més sorprenent del plec—, en el tracte de fascinació, entre eròtic i marcial, amb què el versista retrata Joana Massissa, la companya de fatigues de Serrallonga en els últims mesos, una estampa que ens remet a Bonnie & Clyde *avant la lettre*:

Solo quedó, y assí solo, [...]

siempre al lado de su amiga
 que, vestida de hombre, dava
 con las armas muchas señas
 de gran valor; cosa rara
 ver esta Venus y Marte,
 y no de muy mala estampa
 entre assaltos y finezas,
 entre blanduras y balas,
 pistoletazos y amores,
 requiebros y puñaladas³⁰. (vv. 175, 179-188)

Un episodi referit més amunt ens ofereix en aquest imprès una doble perspectiva: la d'un fautor caragirat i la perspicàcia del bandoler. Oliver de Gleu, senyor de Durban, a les Corberes franceses, que havia estat fautor de Serrallonga en el passat, va fer tractes amb les autoritats del Principat per propiciar la captura del malfactor (Reglà & Fuster, 1961: 101-102). El plec 'justifica' el canvi d'actitud amb un motiu miserable: un desacord en el joc. En la jornada preparada per a la cacera —novembre de 1631—, la sagacitat de Serrallonga el posa en guàrdia i el salva: «pero el día / de la trayción consertada, / mirando turbado el rostro / del francés se desengaña / y adevina la trayción, / cauteloso se recata / y huye de su presencia». En l'emboscada van caure diversos companys del bandit³¹ però ell va aconseguir fugir. Recordem que el plec català acusava Joan Sala de fugir acovardit i de

³⁰ Era un lloc comú? A la *comedia* de Coello, Rojas i Vélez, *El catalán Serrallonga*, estrenada al 1635 i publicada al 1636 (vegeu, més endavant, l'apartat 6), Juana Torrellas —ennobliment literari de la Joana Massissa—, una volta ha abandonat el clos familiar i s'ha llançat a la muntanya rere Joan Sala, apareix denominada com «Belona de esta campaña» o la «Venus de más osadía» (les citacions són de Reglà & Fuster, 1961 [Fuster, 1977: 221]).

deixar en l'estacada els companys que acabarien capturats i morts. Remarco encara aquest episodi, més enllà de l'admiració amb què el bard assaboreix la intuïció de Serrallonga, perquè un episodi similar constava en la *comedia* de Lope de Vega *Antonio Roca* (anterior al 1604). En ella, el bandoler ajusticiat al 1546 és a punt de ser traït però supera la situació en el darrer moment mercès a la seva astúcia. L'autor del plec podia tenir notícia de l'obra de Lope? Sabem que es va representar al 1632-1633³². En tot cas, la percepció que se'n deriva és que el bandit és teòricament invencible i que només la traïció pot crebantar la seva seguretat. I, tot i així, la seva arteria, sempre a prova, solia eludir els paranys.

Sí que va caure, això no obstant, en l'última trampa que li van parar excompanys seus de quadrilla, a Santa Coloma de Farners, com hem vist. I aquí, el rimaire no deixa passar l'ocasió per proposar una imatge indòmita del bandit:

[...] mas con furia brava
rabiava por desasirse,
y al fin lo rinden y atan.
No el toro bravo en el cosso,
no el javalí en la montaña
assí se muestra ofendido
de la mano que le agravia,
como el bravo bandolero
impaciente se mostrava,
se enfurecía ofendido
y colérico rabiava. (vv. 270-280)

Finalment, quan entra captiu en la ciutat comtal:

En la insigne Barcelona
haze su famosa entrada,
donde a ver aquel portento
la gente va desalada,
y con desprecio del riezgo
advierde, mira y repara
quanto ve, y a quantos mira
tan fuerte se les mostrara,
que pareció que las vidas
de limosna perdonara. (vv. 289-298)

Que distinta és aquesta estampa de l'enteresa del bandoler altiu i perdonavides moments abans de sofrir un suplici brutal de la que llegirem en el plec català de 1634!: «Estau alerta / no mogau xerra: / vèurer lo Serra- / llonga com ix / ab crucifix / de la presó / en carretó, / tot nu posat, / molt traspostat / y pensatiu, / més mort que viu, / ab gran desfici, / que va al suplici / y catafal» (vv. 430-443).

Insisteixo: som encara al 1633, just quan el bandit és capturat, i els plecs en castellà mostren de manera palesa, si no simpatia, sí una certa fascinació i un tracte cap a la figura del bandoler que frega l'heroisme enfront de l'aferrissada (i costosa!) persecució estèril. No s'insisteix en cap moment en l'activitat criminal (assenyalada en termes més aviat

³¹ Fadri de Sau i el seu germà Rafael Melianta, Pere Joan Paler, Jaume Masbernat i Guillem Estany.

³² Segons Dixon (1971): *apud* García González (2012b: 70).

abstractes, vagues) ni es carreguen les tintes en la crueltat amb les víctimes o en actituds especialment brutals.

En un to semblant s'expressa el rimaire del plec publicat a Madrid l'any després de l'ajusticiament de Serrallonga. La *Verdadera relación en romances muy curiosos de la prisión, sentencia y muerte, agora nuevamente executada en la persona de Juan Sala de Sierralonga, el mayor bandolero que se ha oído contar, como se verá por la obra. Por el alférez Juan Francisco Lamuela, natural de Zaragoza [...] Impreso en Madrid con licencia. En casa de María de Quiñones. Año 1635*³³ mostra, com hem llegit més amunt en les afirmacions de García de Enterría, un pas de rosca més enllà del que ja ens oferien els impresos de 1633 pel que fa a l'elogi del bandoler i a una certa condemna de la brutalitat amb què se'l va tractar: «el mayor bandolero que se ha oído contar» proclama el títol del plec. L'encomi de la valentia del bandit és patent en versos com: «Diez y siete años viviera / en esta tierra tan fuerte, / donde no temió la muerte, / pues ninguno se la diera» (vv. 65-68). En el relat del passeig davant la multitud barcelonesa el 9 de gener del 1634, el plec madrileny afegeix: «Desta manera salió / condenado a que le açoten / y la cabeza le corten, / y de nada se admiró. / Que las orejas le enclaven / en la plaça que es más nueva / pues que ya tienen la prueba / de su valor pues le saben» (vv. 137-144). Xoca aquesta falta de por al suplici i a la mort i l'altivesa amb la imatge indigna que oferia el reu quan afrontava el patíbul en el plec català en els versos 438-443, citats més amunt. Com sorprèn la devoció de la gent del palau virregnal que el visita mentre és engarjolat, abans de les tortures per treure-li informació: «A otro quarto le passaron; / cortejóle mucha gente / por ser hombre tan valiente / y en él muy bien lo certaron» (vv. 97-100). Noti's que aquest «valiente», ara sí, al·ludeix al caràcter valerós del bandit.

Advertim la reprovació de les tortures aplicades per part de la justícia així com el fet de recollir la commiseració popular pel dolor de Serrallonga: «Torturas tantas le dieron, / que fue una gran compasión, / pues en el potro y prisión / muchos huesos le rompieron. / De la calle se sentía / los tormentos que passava / y la gente lo escuchava / con lástima que tenía» (vv. 105-112). També, finalment, el passatge obligat en què rutinàriament es demana per la salvació de l'ànima de l'ajusticiat pren aquí una volada i una més gran extensió que en cap altre cas que jo conegui:

Juntos en el carro fueron
muchos frailes predicando
y juntamente rezando,
«Que se salve!», a Dios pidieron. [...]
Los Padres que con él van
ayudándole a morir
todos le quieren dezir
lo mismo en que ellos están.
«O venturoso Juan Sala,
tened paciencia por vos
pues os acompaña Dios
y el corazón os exala.
Primero por vos murió
y tanto le aveis costado

³³ BNE sign: VE/156/42. S'hi refereixen, amb extractes del text, García de Enterría (1973: 325-327) i Alcoberro (1984: 575).

que sangre de su costado
 mucha por vos derramó.
 Los passos que aquí vais dando
 mirad que los dais por Dios,
 pues quando lo dexais vos
 Él siempre os viene buscando.
 Pues pedilde a Christo vos
 os reciba esos tormentos,
 que son del alma alimentos
 y avrá de hazer como Dios.
 A la Virgen invocad
 pues que le fuistes devoto
 y hazed de amalla un gran voto
 y en su favor confiad.
 De amor estad encendido
 en tan grandes aflicciones,
 porque saldreis de prisiones
 que Él mismo lo ha prometido». (vv. 149-152 i 157-184)

Posi's aquest fragment al costat del formular i anèmic «Déu l'i perdonga / y·l tinga al cel» (vv. 490-491) del nostre plec català.

No, no és pròpiament una idealització, si més no com a la literatura culta coetània en què els lladres de camí ral naixien aristòcrates i es veien constrets a bandolejar a la muntanya, perseguits a causa d'un delictes de venjança per netejar un greuge d'honor. I al front de la quadrilla es captenien amb una gallardia, cavallerositat i generositat proporcionades al seu origen. No fins a aquest punt³⁴. I tanmateix la figura del bandit dels plecs castellans és prou allunyada de la criminalització sense esclatxos perquè sistemàticament es compensen la denúncia dels fets delictius amb l'admiració pel personatge fora de la llei, amb un punt de grandesa.

6. L'EVOLUCIÓ DE LA FIGURA IDEALITZADA DEL BANDOLER

Som, doncs, davant dels primers compassos cap a la idealització del lladre de pas que en la literatura castellana, com dic, desembocarà immediatament en obres com *El catalán Serrallonga y bandos de Barcelona, comedia* firmada per Antonio Coello, Francisco de Rojas i Luis Vélez de Guevara, de 1635³⁵. Aquí el bandit prenia orígens aristocràtics i el seu procedir venia condicionat pel binomi greuge a la seva honra/venjança, fórmula de conducta prototípica de l'*hidalgo* castellà. Res de més allunyat de la realitat històrica del facinerós de Viladrau. Com és sabut, la figura del bandoler en ell mateix va gaudir d'un cert entusiasme en la literatura del *Siglo de Oro*: Lope de Vega havia

³⁴ «En este pues laberinto, / un labrador se criava, / Juan Sala tuvo por nombre / aunque después lo mudara. [...] A los pechos de su madre / se alimentó de venganças / y bandos, que en Cataluña / tanto la nobleza estragan» (vv. 25-28 i 41-44) diu el plec *Relación verdadera de la vida, robos y delitos del famoso bandolero Juan Sala Serrallonga...*, de 1633.

³⁵ La *comedia* es va representar a palau tot just un any i undia després de l'execució del bandoler, el 10 de gener del 1635 (Rennert, 1908: 53; *apud* Dixon, 2006: 190 n. 8). García González (2012b: 74) defensa que va ser una obra d'encàrrec arran de la detenció del bandit a Catalunya. Sobre la construcció a diverses mans de l'obra i les vicissituds textuais, vegeu García González (2012a). Sobre la recepció, llegenda i mite literaris de Serrallonga, vegeu els treballs de Fuster (Reglà & Fuster, 1961: 129-226; Fuster, 1963) i Torres (2004: 19-22, 57-78).

enllestit, abans del 1604, un *Antonio Roca* (que molt després va ser refeta per Lanini), que prenia com a protagonista el clergue bandoler ajusticiat al 1546; Cervantes incloïa bandits catalans idealitzats en el seu *Quixot* (Perot Rocaguinarda, capítols LX i LXI de la segona part; a l'entremès *La Cueva de Salamanca*; a *La Galatea*); Tirso de Molina optava per un bandoler del segle XIV (però amb els trets específics d'un del XVII) per protagonitzar la seva novel·la *El bandolero*, inclosa a *Deleytar aprovechando* de 1635, però també en feia aparèixer a *Los cigarrales de Toledo*; Juan Pérez de Montalbán despatxava *El piadoso bandolero*. En fi: la bibliografia sobre aquest tipus en la literatura barroca castellana és ingent³⁶. Totes aquestes obres responen al clixé del «hidalgo agraviado». És per això que no podem fer dependre la idealització dramàtica de Serrallonga, «don Juan de Serrallonga», del desenvolupament protoidealitzant dels plecs castellans de 1633 i de 1635: era ja un tipus establert en la literatura culta³⁷. Però potser sí que es podria sostenir el contrari: els plecs castellans, especialment els de mà més culta, enceten un tractament més amable de la figura de Serrallonga condicionats per aquesta literatura.

No m'oblido del sonet «Quan baixes de Montseny, valerós Roca» que Vicent Garcia, Rector de Vallfogona, va dedicar a Perot Rocaguinarda, amb elements d'elogi cap al bandit nyerro però dins d'un discurs d'una certa ambigüitat. Aquest text pertany a la literatura culta, a diferència dels plecs de canya i cordill, i va ser d'alguna manera tutelat per Bartomeu Desbrull, senyor de Vallfogona i fautor de Rocaguinarda, el qual havia enviat una carta a Garcia «encarregant-li que atengués bé el bandoler durant la seva estada al poble» (Rossich, 1994: 53), fet que es va esdevenir al setembre de 1609.

Nombroses, però molt més tardanes, seran les balades catalanes protagonitzades per bandolers, que no recullen el mite del bandit generós però sí que són més amables amb la figura del delinqüent, generalment amarat de fervor religiós i finalment contrit. Recollides de la tradició oral, probablement no són anteriors al segle XVIII. Després hi ha els *Balls* de Serrallonga, un ball folklòric popular en què es recrea la quadrilla del bandit de Viladrau, amb un total d'una vintena de versions diferents i una xifra de vuitanta-tres poblacions en què consta la celebració del ball. Avui existeixen fins a vuit agrupacions o *colles* de Balls de Serrallonga arreu de la geografia catalana. En totes elles, balades orals i balls, però, es poden rastrejar elements que provenen de la figura del bandoler codificat per la literatura culta castellana del XVII³⁸.

Va ser en la literatura culta del Romanticisme quan es va establir la figura del bon lladre, que va prendre fins i tot tints polítics. La primera fita en aquest camí va ser *Don Juan de Serrallonga o los bandoleros de las Guillerías* (1858) de Víctor Balaguer, una obra teatral que va mutar a l'any següent a la forma de novel·la i, més tard, va ser traduïda al català. L'autor romàntic català, tot i partir del text de Coello, Rojas i Vélez, va aplicar un vernís polític a la història basat en el seu ideari liberal mateix, sobretot a la novel·la. Així, les bandositats de nyerros i cadells prenen trets de partits polítics enfrontats: els primers eren antiaristocràtics i proclius a les institucions i furs del país; els segons, aristocratitzants i partidaris de la monarquia castellana. Serrallonga es convertia, de manera forçada i aberrant, en un heroi i, de fet, «en un màrtir de la llibertat», amb paraules de Fuster. Va obtenir un èxit notable i va establir la nova visió del personatge per al futur literari més o menys immediat. Més tardans però igualment deutors del

³⁶ Vegeu, per exemple, Aladro (2013) amb bibliografia abundant.

³⁷ En efecte, la *comedia* de Lope sobre Antonio Roca va constituir el germen d'aquest gènere menor de *comedias de bandolero*, segons la proposta de Dixon (2006).

³⁸ Sobre els balls de Serrallonga, vegeu, per exemple, Garrich *et al.* (2004: 79-271; 2015), entre molts d'altres.

romanticisme són el *Romanç novament tret de la mort de Joan Sala i Serrallonga, lladre de pas* (1898) d'Anicet Pagès, el drama «*La fi de Serrallonga*» (1898) de Josep Aladern, i els poemes «*La fi de Serrallonga*» (1900) de Joan Maragall i «*La presó de Serrallonga*» (1901) d'Antoni Bori i Fontestà, per citar els de més anomenada.

7. EL CONTRAST ENTRE ELS PLECS CASTELLANS I EL CATALÀ

Però no anem tan enllà i tornem als nostres plecs del XVII. Com expliquem la simultaneïtat entre la incipient idealització de la figura de Serrallonga en els plecs en castellà i, en canvi, la continuïtat del to «repressiu» i de criminalització que destil·la el plec en català? Si en conservéssim un de castellà i un de català, i prou, no ens seria llegut d'arribar a gaires conclusions. Però són tres de castellans, tots en la mateixa línia, contra un de català, 'continuïsta' respecte de la tradició del plec 'repressiu'.

Una primera opció és pensar que uns i altres van adreçats a destinataris diferents, en funció de la llengua. En la Catalunya de l'època només un públic més o menys lletrat podia llegir un text escrit en llengua castellana o entendre-la si l'hi llegien. No gaires més devien llegir en català, cert, però sí que moltíssims més l'entenien de forma oral i podien fixar mentalment les imatges i descripcions que del bandoler allí s'oferien. O fins i tot aprendre's de cor fragments del text. I a aquest públic més majoritari, a més de ser el d'extracció social més baixa, era aquell a qui les autoritats volien que arribés una determinada visió del fenomen: l'oficial, la que reprimeix el delinqüent. Aquí no hi tenien cabuda ambigüïtats i ni de bon tros retrats contemporitzadors amb els malfactors. «Aquestes mateixes autoritats, a més, tenien prou cura, alhora, de reprimir i perseguir tota creació espontània (oral o manuscrita) i favorable (per una o altra raó) als bandolers», escriu Torres (1994: 43). Doncs tot indica que uns textos eren més reprimits i perseguits que d'altres³⁹.

Hi ha encara una altra alternativa: és possible pensar que els plecs castellans estampats a Barcelona tenien com a destinació el mercat castellà⁴⁰. No és una afirmació gratuïta: consta que, sobretot a partir dels últims anys del Cinccents, hi ha una producció editorial barcelonesa en llengua castellana que té com a objectiu el mercat de Castella (Peña, 1997: 44, 71 i 76). Potser ho confirma encara més que el plec de 1635 s'estampa ja directament a Madrid. Aquesta possibilitat explicaria, a més, per què es conserven un cert nombre d'exemplars de les edicions impreses en castellà i només un de català. En efecte, l'edició per al mercat castellà comportava una tirada superior i, per tant, també una més gran possibilitat de conservació en els fons de llibreters respecte d'altres que potser van ser editats en català i que s'han conservat amb dificultat o directament no s'han conservat.

Fos com fos, el doble destinatari del plec català, els malfactors mateixos però, sobretot, la població que els patia i que necessitava confiar en la política repressiva exercida, ara amb èxit, pel virrei, no podia, doncs, regalar-se amb una figura ambigua.

³⁹ Torres (2004: 57-63) analitza també els plecs castellans de 1633 i 1635 i posa en relleu les expressions d'enaltiment que s'hi llegeixen i situa, en una al·lusió breu, l'imprès català en la mateixa línia; sens dubte és una apreciació massa precipitada, segurament fruit del fet que el text català era a penes conegut i la còpia de què se'n disposava era lamentable, de mal llegir en molts punts. Examinat amb detenció, com veiem, contrasta fortament amb aquelles afirmacions.

⁴⁰ La descripció extensa i idealitzada, molt literaturitzada, del paisatge català del plec *Relación verdadera de la vida, robos y delitos del famoso bandolero Juan Sala Serrallonga...*, de 1633, no permet pensar en altre destí que no sigui extern al Principat.

L'autoritat virregnal, sobretot, no s'ho podia permetre: havia de transmetre una sensació múltiple —múltiple, però unidireccional— de seguretat de la població, de confiança en l'activitat repressiva, de càstig severíssim dels facinerosos, d'èxit en les seves empreses. El plec català de 1634 està al servei d'aquest propòsit.

OBRES CITADES

- AGUILÓ Y FUSTER, Mariano (1923): *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra.
- ALADRO, Jordi (2013): «Cervantes y el bandolerismo catalán en el origen de la novela», *eHumanista*, 2, pp. 316-339. URL: <https://www.ehumanista.ucsb.edu/sites/secure.lsit.ucsb.edu.span.d7_eh/files/sitefiles/cervantes/volume2/ehumcerv2.Aladro.pdf>.
- ALCOBERRO, Agustí (1984): «Visió popular del bandolerisme del XVII: una aproximació», dins *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, II, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, pp. 569-577.
- AMORÓS I GONELL, Francesc (2008): «Notícies de Bandolers, lladres de camí ral i forques a l'Urgell durant els segles XVI-XVII», *Actes de la Jornada de Treball XXXVIII*. Grup de Recerques de les Terres de Ponent, pp. 219-246. URL: <<https://www.raco.cat/index.php/JornadesGRTP/article/view/363271>>
- Aut.: REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario de la lengua castellana, en que se explica su verdadero sentido de las voces, su naturaleza y calidad, con las frases o modos de hablar, los proverbios o refranes y otras cosas convenientes al uso de la lengua*, 6 vols., Madrid, Imprenta de la Real Academia Española, 1726-1739. URL: <<https://webfrl.rae.es/DA.html>>.
- BOJNIČANOVÁ, Renáta (2007-2008): «Les Cobles sobre Antoni Roca (1544, 1546) y su relación con la canción eslovaca sobre Matiaš Bazald (1549). Dos ejemplos de la literatura en servicio de la propaganda política de los Habsburgo», *Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, XIII, pp. 11-24.
- BOSCH I CUENCA, Pere: «La captura del bandoler», *El Punt Avui*, 6 d'agost de 2017. URL: <<https://www.elpuntavui.cat/cultura/article/19-cultura/1210606-la-captura-del-bandoler.html>>.
- CIVIL, Pierre (1989): «La mort du bandolero à travers les pliegos sueltos des XVIe et XVIIe siècles: mise en scene et exemplarité», dins *El bandolerismo y su imagen en el Siglo de Oro / Le bandit et son image au Siècle d'Or*, Juan Antonio Martínez Comeche (ed.), Madrid, Casa de Velázquez / Centre de la Recherche sur l'Espagne des XVIe et XVIIe siècles / Edad de Oro (UAM) / Universidad Internacional Menéndez y Pelayo, pp. 139-151.
- CORTADA, Juan (1868): *Proceso instruido contra Juan Sala y Serrallonga, lladre de pas (salteador de caminos). Extractado en su parte más interesante*, Barcelona, El Principado.
- DCVB: ALCOVER, Antoni Maria i MOLL, Francesc de Borja (1988): *Diccionari català-valencià-balear (DCVB)*, 10 vol., Palma de Mallorca, Editorial Moll. URL: <<http://dcvb.iecat.net/>>.
- DHC: *Diccionari d'Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1992.

- DI PINTO, Elena (2010): «Jácaras de sucesos: otra modalidad (*El Caso en jácaras*)», dins *Cultura oral, visual y escrita en la España de los Siglos de Oro*, J.M. Díez Borque (coord.), Madrid, Visor, pp. 217-241.
- DIXON, Victor (1971): «El auténtico Antonio Roca de Lope», en *Homenaje a W. L. Fichter: estudios sobre el teatro antiguo hispánico y otros ensayos*, A.D. Kossoff y J. Amor y Vázquez (ed.), Madrid, Castalia, pp. 175-188.
- DIXON, Victor (2006): «Un género en germen: *Antonio Roca de Lope y la comedia de bandoleros*», dins *Edad de oro cantabrigense: actas del VII Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas del Siglo de Oro*, Anthony J. Close (ed.), Madrid, AISO, pp. 189-194. URL: <https://cvc.cervantes.es/literatura/aiso/pdf/07/aiso_7_025.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.31819/9783964565587-023>
- DRAE: REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario de la lengua española. Edición del Tricentenario*. URL: <<https://dle.rae.es/>>
- ETTINGHAUSEN, Henry (2000): *Noticies del segle XVII: La Premsa a Barcelona entre 1612 i 1628*, Barcelona, Arxiu Municipal de Barcelona.
- FUSTER, Joan (1963): *El bandolerisme català*, II, Barcelona, Aymà. [Reed.: Íd., *Obres Completes. V. Literatura i Llegenda*, Barcelona, Edicions 62, 1977, pp. 47-176.]
- GARCÍA CÁRCCEL, Ricardo (1989): «El bandolerismo catalán en el siglo XVII», dins *El bandolerismo y su imagen en el Siglo de Oro / Le bandit et son image au Siècle d'Or*, Juan Antonio Martínez Comeche (ed.), Madrid, Casa de Velázquez / Centre de la Recherche sur l'Espagne des XVIe et XVIIe siècles / Edad de Oro (UAM) / Universidad Internacional Menéndez y Pelayo, pp. 43-54.
- GARCÍA DE ENTERRÍA, María Cruz (1973): *Sociedad y poesía de cordel en el barroco*, Madrid, Taurus.
- GARCÍA GONZÁLEZ, Almudena (2012a): «Sobre la escritura en colaboración y la transmisión del texto de *El catalán Serrallonga*», *Criticón*, CXVI, pp. 43-62. DOI: <https://doi.org/10.4000/criticon.492>
- GARCÍA GONZÁLEZ, Almudena (2012b): «El bandolero histórico como personaje de comedia en Lope», *Anuario Lope de Vega. Texto, literatura, cultura*, XVIII, pp. 63-79. URL: <<https://www.raco.cat/index.php/anuariolopedevega/article/view/v18-garciagonzalez/374951>>.
- GARRICH, Montserrat, KOVÁCS, Lenke, MASSIP, Francesc i TORRES, Xavier (2004): *Serrallonga, Déu vos guard. Història, cultura i tradició del bandoler Joan Sala, àlies Serrallonga. El ball parlat de Perafita (Lluçanès, s. XVIII)*, Prats de Lluçanès / Perafita: Centre d'Estudis del Lluçanès / Ajuntament de Perafita.
- GARRICH, Montserrat, SOLÉ BORDES, Joan i TORRES, Xavier (2015): *El Ball d'en Serrallonga*, Vilafranca del Penedès: Ajuntament de Vilafranca del Penedès.
- GIBERT, Josep (1948): *Aplec de cançons de bandolers i de lladres de camí ral*, Barcelona. [Reed.: *Cançons de bandolers i lladres de camí ral*, Moià, Raima, 1989.]
- GIVANEL MAS, Juan (1945): «Observaciones sugeridas por la lectura del drama de Coello, Rojas y Vélez *El Catalán Serrallonga y vandos de Barcelona*», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XVIII, pp. 159-192.
- LLINARES PLANELLS, Alejandro (2017): «El final del bandoler: aproximació a la literatura de patíbul de la Corona d'Aragó», *Scripta. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, 10, pp. 108-125. DOI: <https://doi.org/10.7203/scripta.10.11085>

- LLINARES PLANELLS, Alejandro (2018): «Plecs poètics de bandolers a la Catalunya del barroc. Un exemple de literatura propagandística», *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 37, pp. 53-80. DOI: <https://doi.org/10.5565/rev/manuscrits.213>
- LOBATO, María Luisa (2014): *La jácara en el Siglo de Oro. Literatura de los márgenes*, Madrid, Iberoamericana. DOI: <https://doi.org/10.31819/9783954877959>
- MADURELL MARIMON, José M.^a (1964-1965): «Licencias reales para la impresión y venta de libros (1519-1705)», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, LXXII/1-2, pp. 110-247.
- MASSOT I MUNTANER, Josep (1993): *Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, fascicle 1 [=Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials. Volum IV], Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PALAU Y DULCET, Antonio (1948-1977): *Manual del librero hispanoamericano*, 28 vols., Barcelona, Libreria Palau (2^a ed.).
- PEÑA DÍAZ, Manuel (1997): *El laberinto de los libros. Historia cultural de la Barcelona del Quinientos*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez.
- PLA I RODAS, Francesc (2009): «Els darrers dies d'en Serrallonga per les Guilleries», *Quaderns de la Selva*, 21, pp. 165-172.
- PLANES I ALBETS, Ramon (1993): «La brega de la quadrilla d'en Serrallonga a Osor (1630): el procés per la mort del bandoler Cristòfor Madriguera», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 12, pp. 374-394.
- PUERTO MORO, Laura (2014): «Jácaras en pliegos sueltos de los siglos XVI y XVII», dins *Literatura y música del hampa en los siglos de oro*, María Luisa Lobato i Alain Bègue (eds.), Madrid, Visor Libros, pp. 29-49.
- REDONDO, Augustin (1989): «Le bandit à travers les pliegos sueltos des XVIe et XVIIe siècles», dins *El bandolerismo y su imagen en el Siglo de Oro / Le bandit et son image au Siècle d'Or*, Juan Antonio Martínez Comeche (ed.), Madrid, Casa de Velázquez / Centre de la Recherche sur l'Espagne des XVIe et XVIIe siècles / Edad de Oro (UAM) / Universidad Internacional Menéndez y Pelayo, pp. 123-138.
- REGLÀ, Joan (1961): «Ocaso y captura del bandolero Serrallonga», *San Jorge*, (XLII), pp. 49-51.
- REGLÀ, Joan (1962): *El bandolerisme català del barroc*, Barcelona: Aymà [2^a ed.: Barcelona, Edicions 62, 1966.]
- REGLÀ, Joan (1969): *Bandolers, pirates i hugonots a la Catalunya del segle XVI*, Barcelona, Selecta, pp. 90-161.
- REGLÀ, Joan i FUSTER, Joan (1961): *Joan Serrallonga. Vida i mite del famós bandoler*, Barcelona, Aedos. [La part de Fuster (pp. 129-226) es va reeditar a: *Obres Completes. V. Literatura i Llegendes*, Barcelona, Edicions 62, 1977, pp. 177-292.]
- RENNERT, Hugo Albert (1908): «Notes on the Chronology of the Spanish Drama, II», *The Modern Languages Review*, 3, pp. 43-55. DOI: <https://doi.org/10.2307/3712885>
- ROMEU I FIGUERAS, Josep (1973): «Bandolerisme i "periodisme" al segle XVI. A propòsit d'uns fets esdevinguts a Igualada el 1573», *Vida. Revista de la família igualadina*, núm. 1000 (febrer), pp. 27-28 i núm. 1001 (març), pp. 14-15. [Reproduït, amb ampliacions i l'edició de tres plecs complets, a *Poesia en el context cultural del segle XVI al XVIII*, I, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1991, pp. 271-296.]
- ROSSICH, Albert (1983): «La codolada, una forma mètrica catalana», *Estudis Universitaris Catalans*, XXV, pp. 473-488.

- ROSSICH, Albert (1994): «El Rector de Vallfogona, entre nyerros i cadells», dins *Torna, torna Serrallonga. Història i llegenda dels bandolers catalans del barroc*, Barcelona, Fundació «La Caixa», pp. 51-53.
- ROVIRÓ I ALEMANY, Xavier (2002): *Serrallonga, el bandoler llegendari català*, Sant Vicenç de Castellet, Farell.
- SENA, Frederic (1963): «Figures de bandolers de principis del segle XVII a la vegueria de Vich», *Ausa*, 43, pp. 330-334.
- SERRA I VILARÓ, Joan (1931): «Persecució dels bandolers de Catalunya. Any 1616 (Relació manuscrita d'un dels perseguïdors)», *Anuari de l'Oficina Romànica*, IV, pp. 189-240.
- SIMÓN DÍAZ, José (1972): *Impresos del siglo XVII*, Madrid, CSIC. Instituto «Miguel de Cervantes».
- SIMÓN PALMER, María del Carmen (1980): *Bibliografía de Cataluña. Notas para su realización. Tomo I (1481-1765)* [=«Cuadernos Bibliográficos», núm. XLI], Madrid, CSIC.
- SIMON TARRÉS, Antoni (2008): «El Braç Militar de Barcelona segons un cens de l'any 1641. Composició i actituds polítiques», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XXVI, pp. 231-253.
- SOLÀ COLOMER, Xavier (2006): *La Reforma Catòlica a la muntanya catalana a través de les visites pastorals: els bisbats de Girona i Vic (1587-1800)*, tesi doctoral, Girona, Universitat de Girona.
- TORRES I SANS, Xavier (1988): *Nyerros i cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya de l'antic règim (1590-1640)*, Tesi doctoral dirigida per R. García Cárcel, Bellaterra, Departament d'Història Moderna i Contemporània. UAB.
- TORRES I SANS, Xavier (1991): *Els bandolers (s. XVI-XVII)*, Vic, Eumo.
- TORRES I SANS, Xavier (1993): *Nyerros i cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona / Quaderns Crema.
- TORRES I SANS, Xavier (1994): «A l'origen de la llegenda», dins *Torna, torna Serrallonga. Història i llegenda dels bandolers catalans del barroc*, Barcelona, Fundació «La Caixa», pp. 42-44.
- TORRES I SANS, Xavier (2004): «Serrallonga, el bandoler», dins GARRICH, Montserrat, KOVÁCS, Lenke, MASSIP, Francesc i TORRES, Xavier: *Serrallonga, Déu vos guard. Història, cultura i tradició del bandoler Joan Sala, àlies Serrallonga. El ball parlat de Perafita (Lluçanès, s. XVIII)*, Prats de Lluçanès / Perafita, Centre d'Estudis del Lluçanès / Ajuntament de Perafita, pp. 17-78.
- VALSALOBRE (BALSALOBRE), Pep (1998): «Plecs solts poètics catalans dels segles XVI i XVII relatius al bandolerisme. Un inventari», *Llengua & Literatura*, 9, pp. 287-364. URL: <<https://www.raco.cat/index.php/LlenguaLiteratura/article/view/151568/203468>>.

APÈNDIX I

Per a l'edició del text segueixo els criteris habituals diplomàticointerpretatius de la tradició catalana d'edició de textos antics: mantinc les grafies de l'original; puntuo, accentuo, separo els mots i uso l'apòstrof i el guionet segons la normativa actual; regularitzo l'ús de majúscules i minúscules i les alternances u/v, i/j, f/s; i uso el punt volat per indicar les elisions vocàliques que avui no tenen representació gràfica.

En l'anotació al text s'han identificat personatges⁴¹ alhora que s'hi han aclarit les expressions bé perquè són inexistents en el català actual o altres la interpretació de les quals pot oferir alguna dificultat o bé perquè no consten en els repertoris lexicogràfics del català contemporani.

Relació certa y puntual de la bandolina, morts, robos, hazanyes y valenties, presa, entrada, sentència y càstich del famós y valent bandoler cap de quadrilla Joan Sala y Serrallonga, essent virrey de Catalunya lo excelentíssim duch de Cardona y de Sogorb. Any 1634. Composta a rima de Jaume Roig.*

Estau atents,
ola, valents
y valentons,
4 centurions
y espadatxins,
los matatxins
y escarramans,
8 tant los drogans,
pícaros lladres,
com los cappadres
de bandolina,
12 que'l Cel commina
y amenaça

41. Per a la identificació de bandolers i personatges històrics esmentats en l'imprès m'han estat de gran ajut Cortada (1868), Reglà (1962 i 1969), Torres (1991 i 1993) i el DHC (1992).

*Rúbrica: *bandolina*: quadrilla de bandolers. | El duc de Cardona i Sogorb era Enric d'Aragó Folc de Cardona i Còrdoba, que va ser virrei de Catalunya en tres períodes (1630-1632, 1633-1638, 1640).

1-11 Apòstrofe als bandolers encara actius però sobretot als delinqüents de tota mena perquè no s'apuntin al bandolerisme dels vells (v. 19), sinó que parin atenció a l'exemplaritat del relat que ve a continuació.

6 *matatxins*: «En fiestas populares de tipo tradicional, hombre disfrazado ridículamente, con máscara y vestido de varios colores ajustado al cuerpo desde la cabeza hasta los pies» (DRAE, s.v. *matachín* 1). «Danza de los matachines, que parodiaba las danzas guerreras de la antigüedad.» (DRAE, s.v. *matachín* 2).

7 *L'escarramán* és un «Baile del siglo XVII en que se cantaba el romance de germanía alusivo a Escarramán, personaje rufanesco creado por Quevedo» (DRAE). Així doncs, en el nostre context hem d'entendre que aquestes denominacions, la d'aquest vers i la de l'anterior, remetent a apel·latius burlescos dirigits als bandolers. D'altra banda, hi ha un bandoler que es sobrenomenava Escarramán, capturat al 1616 segons el plec *La bona Fortuna...* (Barcelona 1616; reproduït a Ettinghausen, 2000: 133; vegeu també Reglà & Fuster, 1961: 98). Sobre aquest plec, vegeu la nota 5. Apareix també a les notes manuscrites de l'anònim de les esquadres castellanes vingudes al 1616 en suport de la repressió d'Alburquerque (Serra, 1931: 196).

8 *drogans*: «Metaphoricamente vale embuste, mentira disfrazada y artificiosa, pretexto engañosamente fingido y compuesto: y así del que no trata verdad, y está en mala opinión, se dice, que quanto habla o hace es una pura droga» (*Aut.* s.v. *droga*). Al DCVB val també per «persona astuta, pícaro» (s.v. *droga*). En el text sembla referir-se a lladres i estafadors de poca volada, contraposats als caps de colla o capitosts (vv. 10-11).

10 *cappadres*: *cappare*, persona principal; aquí, capitost de quadrilla.

gran presa y caça
 y graves morts
 16 de Trucaforts
 y Tallaferros,
 cadells y ñeros,
 bandolés vells,
 20 que ningú d'ells
 està segur.
 Pus ja del mur,
 perquè us confonga,
 24 a Serrallonga
 aveu vist caure,
 toc-se a retraure:
 preneu exemple,
 28 fugiu al temple,
 no us hi burleu
 perquè veureu
 (*boto a mares!*)
 32 coses molt rares!

Lo de Cardona,
 de la corona
 dels de Aragó,
 36 noble varó
 molt principal,
 de sanch real,
 gran condestable,
 40 incontrastable,
 justicier,
 home sever
 (sí Déu me ajud!),
 44 molt resolut
 y rigorós,
 de Déu zelós
 y bé comú,
 48 que a ningú

16-17 Noms de bandolers famosos de principi del XVII, sinècdoque per bandolers en conjunt (per als personatges en concret, vegeu les notes als vv. 506-507).

18 Denominacions tradicionals amb què es comprenien les bandositats de la Catalunya del barroc, en funció de si eren partidaris del llinatge dels Banyuls, senyors de Nyer (al Conflent), o del llinatge dels Cadell, senyors d'Arsèguel (a l'Alt Urgell). Trucafort era cadell; Tallaferro, nyerro.

26 «*Tocar o Sonar a retraure*: (ant.) sonar el toc de retirada» (DCVB s.v. *retreure*).

28 Probablement al·ludeix al recinte sagrat com a lloc de reflexió, de penediment, per meditar sobre l'exemple que difon el plec: la caiguda i mort de Serrallonga i de tots els altres que s'hi esmenten.

31 Jurament, reneç. *Mares*, en llatí antic, remetria a Mart, déu de la guerra.

33 Sobre el virrei, vegeu la nota a la rúbrica de l'imprès.

34 *corona*: aquí en el sentit de llinatge.

43-44 Idèntics versos a *Aquí se refereix llargament la molt grandiosa y memorable expulsió de lladres y bandolés feta per orde del Excelentíssim senyor Don Francisco Fernández de la Cueva, Duc de Alburquerque [...] ab presa de dos famosos caps de quadrilla nomenats Tallaferro y Trucafort...*, de 1616 (Ettinghausen, 2000: 144). | *sí*: així.

lladre perdona
 ni may lo abona,
 qu'és contra lley,
 52 essent virrey
 de Catalunya
 la espasa empunya
 sense malícia
 56 de la justícia,
 fent fer pregons
 per los cantons
 de Barcelona,
 60 cap y corona
 del Principat,
 determinat,
 sens fer prohemis,
 64 de donar premis
 ab hidalguia
 al que pendria
 (Déu ho disponga!)
 68 viu Serrallonga,
 gran bandoler,
 com lo Escuder,
 poderós ñerro
 72 com Tallaferró,
 valent silvano,
 gentil paysano
 y bon pobret,
 76 taymat, discret,
 rara figura,
 mala catura,
 alarb, mitg moro,
 80 fort com un toro
 dels de Xarama,
 hom de gran fama,
 bou moscatell,
 84 moxí gat vell,

50 El virrei és molt rigorós i no admet perdons ni miraments de cap mena vers els bandits.

63 Sense dilacions.

70 El bandoler d'aquest cognom més conegut és Joan Escuder, de Ripoll, actiu entre 1563-1571, capturat al 1573. Ara bé, atès que tots els malfactors individualitzats en aquest plec són molt posteriors a aquestes dates (alguns són de molt a final del XVI però la gran majoria són del XVII) potser hem de considerar que es tracta d'un altre individu, no identificat. Reapareix al v. 620.

71-72 Vegeu la nota als vv. 16-18 y 507.

73 *silvano*: cultisme, per selvatà, emboscada, ja que els boscos són els llocs on es refugia Serrallonga.

78 *catura*: per «catadura»?

79 En ocasions es compara Serrallonga amb un sarraí (*cf.* v. 121), probablement perquè va demanar rescat de persones segrestades. *Alarb* val també per persona de tracte difícil (DCVB; *Aut.*, s.v. *alarbe*) o persona vigorosa (DCVB).

81 Jarama.

83 *bou moscatell*: murri, astut (DCVB, s.v. *moscatell*).

84 *gat vell*: persona experimentada.

- vivint de pilla,
 cap de quadrilla,
 famós vellaco
 88 ab son pollaco
 y cabellera,
 gran mostatxera
 y grans polceres,
 92 celles ronceres,
 molt arriscat,
 tot carregat
 per fer mil mals
 96 de pedrenyals
 y de pistoles,
 no tres a soles,
 molt temerari
 100 lladre cossari,
 passat de mida,
 gran homicida
 y matador,
 104 saltejador
 de molts camins
 que ab sos fadrins
 y braus companys
 108 moltíssims anys
 ha que regnava.
 May acabava
 robant a pas
 112 (vellaco cas),
 tot quant trobava;
 rics composava,
 fent mil desgarros
 116 assolant parros,
 y a molts pagesos

85 *pilla*: pillatge (*Aut.*).

88 Un *pollaco* és un *capellot* (DCVB), barret d'ales amples.

91 *Polseres*, patilles (DCVB).

92 Potser en el sentit de «celles enganyadores»? (DCVB s.v. *ronser*). Però és més probable que l'expressió provingui d'*arronsar*, en el sentit de «celles arronsades, arrufades».

98 Sentit dubtós: no només tres armes de foc?

100 *cossari*: corsari.

108-109 El període d'activitat de Serrallonga, relativament breu, se situa entre 1623-1633 (Torres, 1991: 142-143).

111 *a pas*: amb pas normal, ordinàriament.

114-116 Quasi idèntiques expressions a *Aquí se refereix llargament la molt grandiosa y memorable expulsió de lladres y bandolés feta per orde del Excelentíssim senyor Don Francisco Fernández de la Cueva, Duc de Alburquerque [...] ab presa de dos famosos caps de quadrilla nomenats Tallaferro y Trucafort...*, de 1616: «rics composaven / fent grans desgarros, / destruynt parros / y a molts pagesos / portant-los presos» (Ettinghausen, 2000: 144). De fet *parrós*, ramaders (DCVB, s.v. *parró*), però en canvi l'accent per qüestions de rima. Però és estrany perquè el plural de *parró* seria *parrons*. És possible que es tracti d'un segment corrupte, que en l'original la rima fos *desgastos / pastos* ja en el plec de 1616, i que el de 1634 en copia el passatge? | *composava*: exigia tribut (DCVB s.v. *composar* 2.b).

- portant-los presos
(gran tirania),
120 fins que tenia,
com moriscat,
pres lo rescat
entre les mates,
124 fent grans bravates
que·ls mataria.
(Jesús, Maria,
que diablura!).
128 Massa ha que dura
fer tantes vases
saquejant cases,
ahont entrava
132 que no y dexava
rifa ni rafa,
clau ni estaca
per les parets;
136 per llogarets
y pagesies
fent picardies
a tota tesa,
140 per Vich, Manresa
y per Vallès
cremant pallés
copats, rodons,
144 prenent moltons,
xorques, primals
per los corrals
y per les pletes,
148 fent braves tretes
y quadrimanyes;
dos mil marmanyes
sempre tramava,
152 tot ho passava
a foch y a sanch
per s' Ampurdanc
y sa Gerona
156 ell en persona,
robant ab trassa

121 Vegeu la nota al v. 79.

129 *vases*: *bases*, cartes que un jugador recull en una jugada (DCVB).

132-135 Cf. el plec de Janot Poc de 1573 (Valsalobre, 1998: 335-344), vv. 63-64 i la nota corresponent.

133 «No deixar rifa ni rafa»: destruir-ho tot (DCVB, s.v. *rafa*).

139 *A tota tesa*: «en abundància, sense limitacions ni interrupcions» (DCVB s.v. *tesa*).

143 *copats*: atapeïts, comprimits.

145 *xorques*: ovelles eixorques, estèrils (DCVB, s.v. *xorc*).

149 *quadrimanyes*: «ardits, astúcies»? (DCVB).

150 *marmanyes*: maranyes? (conflictes, desordres).

154 Forma insòlita per Empordà o Ampurdan, forçada per la rima. Vegeu el v. 490.

- a Trentapassa
a molts la bolsa,
160 allí a Font Molsa
hont fresch se beu;
y allí a la Creu
de Franciac
164 fornía el sach
de trentinalla
al sur de palla,
y al Portús
168 robant mossús
molt or y plata;
y allí a la Mata
de l'Aladern
172 qu'és pas d'infern
y Bersebuch,
al coll del Buc
y de Moncada
176 molta vegada,
y de mil ganes
a coll de Canes
y al de Ruscay,
180 sens parar may
a tota ultrança;
al bosc de Mança
y Comiol
184 robant tot sol,
adés y ara

158 Trentapasses és un poble del Vallès Oriental. Diversos dels llocs que se citen en els versos següents coincideixen amb els assenyalats en altres plecs com a paratges d'actuació o refugi de bandolers. Llegim en el plec *Relació de la presa que Montserrat Camprodon, natural de Taradell, bisbat de Vich, ha feta del famós cap de quadrilla, Jaume Masferrer, àlias Tocason*, de 1631 (Valsalobre, 1998: núm. 28): «La Mata de l'Adern, / lo bosch de Comiols, / la Creu de Franciach, / de Moncada lo coll. / Dormia a Trentapassos...».

160 Hi ha una Font de la Molsa a Gualba, municipi del Vallès Oriental.

162-163 Consta que a la Creu del poble de Franciac (del terme municipal de Caldes de Malavella) es van cometre en el segle XVII actes de bandolerisme. En el procés, Serrallonga confessa haver robat en aquell lloc (Cortada, 1868: 78).

164 *fornia*: omplia.

165 *trentinalla*: conjunt de trentins, monedes d'or.

166 Expressió de difícil comprensió. Dubto que al·ludeixi a l'expressió francesa: *sur la paille* (= en la ruïna); potser és un topònim a l'altra banda del Pirineu (*cf.* el vers següent)? Hi ha un Col de la Paille entre Carcassona i Béziers, però està molt lluny de l'abast geogràfic de Serrallonga.

168 *mossús*: messieurs.

170-171 Mata de l'Adern, congost situat a la comarca de la Selva.

173 Belcebú.

174 Collada a Espinelves (Osona).

178 Collada entre el Ripollès i la Garrotxa.

179 Coll de Ruscall, collada entre Anglès i Santa Coloma de Farners (La Selva).

181 *a tota ultrança*: a mort.

182 Bosc d'en Mansa, a prop de Taradell (Osona).

183 Bosc de Comiols: sens dubte es refereix a la zona de la serra de Comiols, a la comarca de la Noguera.

- tornant a mara
sempre a Carós
- 188 lo més fragós.
Mira, Ramon:
lloc, crec, del món
com un congreny
- 192 prop de Monseny
y Viladrau,
una gran frau
des de ont lo Serra
- 196 feya la guerra
a rey y a roc
tement-los poch,
fent-los les figues
- 200 en ses garrigues
y sos alous;
a virreys nous
fent resistència
- 204 (gran insolència
y atreviment,
que verament
no·s pot sufrir),
- 208 que allí investir
ningú·l gosava
perqu·és tornava
com un diable,
- 212 inexpugnable,
vexell rodó,
que ni Rodó
lo aguazil
- 216 que ha presos mil,
ni don Bernat
ni home nat

186 *mará*: *mare*, és a dir, el mas familiar.

187 Querós, on hi havia el mas Serrallonga.

191 *congreny*: instrument de forma circular.

194 *frau*: afrau, congost, pas estret entre muntanyes.

197 *a rey y a roc*: a tothom, a uns i altres.

199 Expressions de burla i menyspreu.

213 *Vaixell* és un tipus de bota (DCVB, s.v. *vaixell*. 2). Aquí potser en el sentit de «recipient tancat», és a dir, que no saps per on atacar-lo, invulnerable.

214-215 Miquel Rodó, *algotzir*, consta entre els membres del braç militar al 1641 (Simon, 2008: 252). Apareix citat al plec *Relación verdadera de la vida...* (1633).

217 Potser Bernat de Cabrera, *algotzir*, que va ser qui va conduir els bandolers de la quadrilla de Serrallonga capturats en el parany ordit pel senyor de Durban, Oliver de Gleu, en territori francès al novembre de 1631 (Reglà & Fuster, 1961: 101-102). Vegeu els vv. 244-261. El plec castellà de 1635, *Verdadera relación en romances muy curiosos de la prisión, sentencia y muerte...* diu: «A Don Bernardo Cabrera / por comissario embiaron / y el secreto le encargaron / para que así lo prendiera» (vv. 17-20), però no va reeixir pel que fa a Serrallonga.

- ni Monrodon
 220 ni Marymon,
 governador
 castigador,
 ni el tesorer
 224 gastant diner
 ni molts virreys
 cercant remeys
 (salvo Cardona
 228 que tot ho atrona),
 fent quant sabien
 may lo podien
 aver a mans,
 232 anant-hi tants
 sols per caçar
 aqueix senglar
 per aquells fossos,
 236 tallats arbossos
 arbres, aulets,
 dallats esplets,
 sa casa aterra,
 240 sols perquè en Serra-
 llonga ne isqués,
 fins als fruytès,
 tot botí fora;
 244 y axí en bon·ora
 per por de caure
 toca a retraure

219 Miquel Joan de Montrodon, algtzir reial, que va intervenir en interrogatoris i tortures a Serrallonga. També és citat en el plec castellà de 1635, *Verdadera relación en romances muy curiosos de la prisión, sentencia y muerte...* en la persecució infructuosa del bandit, a continuació del *Bernardo* dels versos anteriors, abans del virregnat de Cardona: «Monredon también salió / por la fama que tenía / y en las sierras que vivía / a Sierralonga buscó. / Cansada ya la justicia / de los gastos que se hizieron / lo dexaron, que supieron / que era en Francia por noticia» (vv. 21-28).

220 Aleix de Marimon Jafre de Comallonga, governador general de Catalunya (1613-1639).

227 Sobre el virrei Cardona, vegeu la nota a la rúbrica.

234 Serrallonga.

236-242 La tala de bosc i la destrucció de conreus així com l'aterrament del mas Serrallonga per facilitar la caça del bandit es descriu també a la *Relación verdadera de la vida...* (Barcelona 1633): «y mil y quinientos hombres / han puesto cerco a su casa, / han abrasado su hazienda / y han talado su campaña» (vv. 75-78). Així ho explica l'anònim de les esquadres castellanques vingudes al 1616: «Acabado con esto, le vino orden al dicho contador [*Rueda de Velasco*] para que en toda aquella tierra y bueltas y confines del camino real que va de Barçelona a Girona y Perpiñán, [donde] avía grandes bosques de alamedas y robles con grandísima copia de monte baxo y maleza, para que le cortase y talase, porque estos bosques eran grandísimo reparo y defensa de vandoleros» (Serra, 1931: 208-209).

239 La sentència disposava també l'aterrament de la casa del bandoler, el mas Serrallonga de Querós (si bé el 22 de març de 1634 el virrei atorgava llicència a Margarida Tallades, esposa de Serrallonga, per reedificar-lo, un cop mort l'espòs i vist que era propietat d'ella: Reglà & Fuster, 1961: 124).

244-261 L'episodi narrat en aquests versos sembla referir-se a la trampa parada al novembre de 1631 pel senyor de Durban, Oliver de Gleu, a Serrallonga, que va aconseguir escapar, però van romandre capturats diversos dels membres de la seva quadrilla: Fadri de Sau i el seu germà Rafael, Paler, Jaume Viola, Clavell. Per a més detalls, vegeu *supra* l'apartat 5 i Reglà & Fuster (1961: 101-103).

- y a retirar.
 248 Prest va dexar
 a sos companys,
 que dins pochs anys
 per sos pecats
 252 foren penjats,
 morts la mitat,
 y ell espantat
 com un pinçà
 256 se amistançà
 de bona gana
 ab la Joana
 la molinera,
 260 gentil ramera
 y panderola.
 Y ab ella sola
 tot sol anava
 264 y ab tot robava
 molt gentilment
 a molta gent,
 y axí rebé,
 268 pus no sabé
 portar la dança,
 restant-se en França.

- Lo coteró,
 272 per ser poltró
 y descuydat,
 molt confiat
 de si mateix
 276 y aquí mateix,
 pobre bonatxo,
 per perdre un matxo
 fonch descobert,

255 Pinsà.

258-259 Joana Massissa, última acompanyant del bandoler, viuda d'Eusebi Massís, moliner de Castelló d'Empúries, capturada juntament amb Serrallonga al 1633.

261 *panderola*: dona dissoluta? (DCVB, que remet a *Dic. Aguiló*).

262-264 Desbaratada la quadrilla al 1631, Joan Sala i Joana Massissa erraran sols, perpetrant petits furtis i vivint sovint d'almoïna, fins a la captura del bandit.

267 *rebé*: en va pagar les conseqüències.

268-269 Potser en el sentit de no degué arriscar-se.

270 Serrallonga es va refugiar sovint en territori ultrapirinenc, generalment a l'entorn dels senyors Vivier-Montfort, de les Fenolledes. Solia cercar refugi al nord cap a la tardor i tornava al Principat a la primavera (Torres, 2004: 51-59).

271-343 Sobre l'episodi de la captura, vegeu l'Apèndix II. | *coteró*: de *coter*, escolà (DCVB); aquí en el sentit d'innocentot.

272 *poltró*: mandrós.

277 De fet *bonatxo* (però l'autor en canvia l'accent per la rima), de *bonachón* (DCVB), aquí en el sentit de no ser prou previngut, estúpid.

280 y·s té per cert
 que axò·l perdé,
 diu-se, perquè
 molt poch après
 284 se trobà pres,
 pobre taxó,
 com un moxó
 enmitg del ram,
 288 perquè·l reclam
 y sanch de Abel
 (que fins al Cel,
 sense interstícia,
 292 crida justícia)
 lo feu tornar
 ací a pagar
 lo que devia;
 296 tant, que lo dia
 que fonch abans
 del de Tots Sants
 permeté Déu
 300 que un amich seu
 (Simon de l'hombra,
 tothom se assombra),
 Pere Pau Mir,
 304 lo va investir
 com un mastí;
 Joan Augustí
 y lo Jofré,
 308 que posà el fre,
 y lo Mañà
 que l'agarrà,
 que en fi són punts
 312 quatre hòmens junts
 entrant a un bosch
 espès y fosch,
 senyors il·lustres,

285 *taxó*: teixó.

288-289 La sang dels innocents com a reclam perquè sigui caçat.

291 Sense dilació ni intermediari.

298 Serrallonga va ser capturat el 31 d'octubre de 1633, ensems amb Joana Massissa, embarassada (*cf.* v. 339). Ell rondava els quaranta anys; ella en tenia vint.

301-302 «Fer el Simon de l'ombra (o de l'oncle)» = fer l'orni, fer-se el desentès. En els balls de Serrallonga apareix aquesta expressió com un bandoler de veres (Garrich et al., 2004: 136), la qual cosa pot fer-nos pensar que els qui componien el text van tenir accés a aquest plec, en origen o en successives remodelacions.

303-309 Serrallonga va ser capturat a traïció al mas Agustí de Castanyet, veïnat de Santa Coloma de Farners, per Pere Pau Maimir, Jofré, Manyà i l'hereu Agustí (vegeu l'Apèndix II).

311 Expressió de difícil comprensió. Potser relacionat amb «*Esser un bon punt*: esser un home astut i de pocs escrúpols o poc de fiar» (DCVB, s.v. *punt*)?

315 S'adreça als lectors.

- 316 entre dos llustres,
y no fonch poch
allí en un lloch,
després de Roma,
320 Santa Coloma
y de Farnés;
tot per dinés
y fer-se ríchs
324 los quatre amichs,
ab ses sis-centes
lliures llientes
ben empleades,
328 molt ben pagades,
tot ab trentins,
doblés, sequins.
Dos hòmens fora
332 de mal en la hora
que viu fonch pres,
fonch brau succés
y bon llevat,
336 pus pres lligat,
pobre xibech,
com un borrech,
ell y la dona
340 a Barcelona,
feta la maula,
a purgar taula
tot ho aportaren.
- 344 Ahont entraren
ab molt gran fausto,
fent-li holocausto
de escopetades,
348 çalema, albades,

316 *entre dos llustres*: al capvespre (DCVB, s.v. 2. *Llustre*).

319 Segurament es refereix a Romà o Sant Romà, ermita de Brunyola (La Selva), a prop, per tant, de Santa Coloma de Farners. L'autor no devia conèixer el topònim i el devia haver vist escrit, naturalment sense accent.

325-326 Vegeu l'Apèndix II.

329-330 Noms de monedes.

331-332 Tan bon punt el van capturar viu, se sabien lliures en aquell mateix moment perquè hi havia promès un perdó (vegeu la nota als vv. 303-309 i l'Apèndix II, en què s'al·ludeix a un dels plecs del 1633 en el qual el nombre de perdonats, però, és de quatre).

335 *llevat*: en el sentit de «llavor o principi per a coses millors» (DCVB, s.v. *llevat* 3. || 3).

337 *xibech*: «beneïtot, curt d'enteniment» (DCVB).

338 *borrech*: «ignorant, curt d'enteniment» (DCVB, s.v. 3).

341 *maula*: engany.

342 *purgar taula*: o «judici de taula», per bé que se sol aplicar a funcionaris públics.

344 *Ahont*: a Barcelona (v. 340).

348 *çalema*: reverència. | *albada*: «Música o cançó que fan a la porta d'una casa, a punta d'alba o en la nit, per obsequiar qualcú» (DCVB).

- y molt grans festes
 per les finestres,
 y per balcons
 352 gent a montons,
 per carrers, places
 mil badalaces,
 bé podeu creure,
 356 sols per a veure
 entrar lo Serra
 a tall de guerra.
 Per tots costats
 360 ab molts soldats,
 tots de cavall,
 fent fer gran call
 y gran carrera
 364 devant, darrera,
 peons i arxés;
 molts borrasqués
 que algarejaven,
 368 pim pom tiraven,
 heretjament
 fent del valent.
- Y el pobre mau
 372 restà al Palau
 del duch virrey
 sens més remey
 a sopar, jaure.
 376 Vajen-lo'n traure!
 Posat en trena
 ab sa cadena
 y argolla al coll
 380 com un gos foll
 y com un onço:
 què·t par Alonso?
 Quines cosquilles:

352-353 Cf. «gent a montons, / per los balcons / y per carrers»: *Aquí se refereix llargament la molt grandiosa y memorable expulsió de lladres y bandolés feta per orde del Excelentíssim senyor Don Francisco Fernández de la Cueva, Duc de Alburquerque [...] ab presa de dos famosos caps de quadrilla nomenats Tallaferro y Trucafort* (Barcelona 1616; reproduït a Ettinghausen, 2000: 145).

354 *badalaces*: badocs.

362 *call*: pas estret entre la multitud (DCVB, 2 *call*. || 2).

365 *arxés*: arquers.

366 *borrasquer*: «Afectat de divertir-se sorollosament» (DCVB).

367 *algarejaven*: feien gatzara i crits.

369 Proferien blasfèmies, insults.

371 *mau*: gat, referit a Serrallonga.

376 Entenc l'expressió irònicament: a veure qui és el valent qui l'en treu!

381 *onço*: os.

- 384 grillons, manilles
als peus y mans,
y quatre alans
guarder de vista,
388 cosa molt trista,
a la estaqueta;
y la pobreta
de la Joana,
392 la escarramana,
sense marit,
ha ja parit
a la presó,
396 que és sa maysó,
una minyona
molt galanxona.
- Però advertiu
400 que·l procés diu
y la sentència
que sa excelència
ordena y mana
404 que Joan Sala
y Serrallonga,
sens que y responga
ni contradiga,
408 torturat siga
y açotat,
axorollat,
no y ha què dir.
412 Y al Regomir
atenallat,
prest degollat
y fet quartés;
416 y que després
lo seu bell cap,
tallat com nap,
sie posat
420 clos y tancat
en gabieta
a la torreta

386-387 Els alans guardians. L'expressió *guarder* potser és corrupció per *guardes*, els encarregats de vigilar un presoner.

389 A l'estaca, subjecte de forma permanent (DCVB).

391 Vegeu la nota al v. 258.

392 Vegeu la nota al v. 7. Aquí sembla que s'usi en sentit pejoratiu, com «donota o meuca».

396 *maysó*: casa.

398 *galanxona*: bufona.

402 El virrei, Enric d'Aragó i de Cardona.

408-429 Sobre les tortures i execució pública de Serrallonga, vegeu l'apartat 4.

410 Eixorellat, desorellat.

del Portal Nou,
424 que·s veja prou
a quatre vents
de totes gents
allí a palès,
428 y los quartés
a Creu Coberta.

Estau alerta
no mogau xerra:
432 vèurer lo Serra-
llonga com ix
ab crucifix
de la presó
436 en carretó,
tot nu posat,
molt traspostat
y pensatiu,
440 més mort que viu,
ab gran defici,
que va al suplici
y catafal,
444 que a tots sab mal
y dona pena
ab sa cadena
y argolla al coll
448 y un botxí foll
que li va prop
casi al galop
donant-li pressa
452 que a penas cessa
camí tirat,
acompanyat
de més de mil,
456 de un aguazil
y molts portés,
alabardés,
saitgs y missatges,
460 que y van per patges
ab sa vergueta;
so de trompeta

427 L'expressió *a palès* significa «manifestament, en públic» (DCVB).

429 La Creu Coberta era una creu de terme situada a l'actual confluència de les avingudes de Mistral i del Paral·lel, prop de l'actual plaça d'Espanya, a Barcelona.

430 L'execució va tenir lloc el 9 de gener del 1634.

431 *xerra*: xerrada.

438 Molt trasmudat.

459 Els *saigs* eren funcionaris de justícia civil encarregats d'executar les penes, botxins. | *missatges*: missatgers, aquí pràcticament sinònim de *saigs*.

- ab què·s publica
 464 y·s notifica
 ab alta crida
 sa mala vida
 y a veus altes
 468 sos crims y faltes,
 qu·és gran terror.
 Son confessor,
 un jesuïta,
 472 lo qual lo incita
 a ben morir
 fehent-li dir
 fins no pot pus
 476 sempre Jesús.
 «Germà Joan»:
 degollat l'an
 per mitg del coll
 480 fins al bescoll
 de part a part
 ab gentil art
 y fets quartés.
 484 Veritat és,
 prou se blasona
 en Barcelona,
 com molts han vist
 488 ell ha fet flist,
 lo Serrallonga:
 Déu l'i perdonga
 y·l tinga al cel.

 492 Un aranzel
 per escarment
 de molta gent,
 perquè axí aprenga,
 496 tota una arenga
 y gran filera
 de gent tronera
 podreu ohir
 500 ací de un tir,
 valents y forts,
 que tots són morts
 per bandolina:
 504 lo Barbafiga,

477 En estil directe la veu del confessor que s'adreça al condemnat.

488 «Fer flist»: morir-se (DCVB).

490 *perdonga*: forma verbal anòmala, segurament per motius de rima. Com ha fet amb *Ampurdanc* (v. 154).

492 *aranzel*: «ant. Llista ordenada o catàleg» (DCVB).

504 Francesc Nicolau, àlies Barbafiga, de Feners (Berguedà), actiu entre 1587-1605, de la quadrilla del Minyó de Montellà (v. 516), es va refugiar al comtat de Foix (potser a tal circumstància es refereix el vers següent).

- hom de gran nort;
 lo Trucafort
 y Tallaferro
 508 prengué gran erro
 (jo me'n atron);
 lo Tocason
 y los Coxarts,
 512 gentils pillarts
 y valentons;
 los dos minyons
 passats dellà
 516 de Montallà
 y de Sagarra;
 ya vuy no xarra
 lo Casallachs;
 520 ni els badulacs
 y males bues
 dels germans Sues
 ja preterits;
 524 los Margarits
 y lo Camats

506 Gabriel Torrent de la Goula, àlies Trucafort, de Sant Martí Sescorts (Osona), un dels bandolers més famosos, va assaltar una caravana reial de moneda al 1612 i va ser executat al 1616. Va tenir dos germans bandolers, Pau «Trucafort» i Bernat, «el Galant de la Goula» (DHC s.v. Torrent de la Goula, Gabriel). Vegeu el plec núm. 25 de Valsalobre (1998).

507 Joan Badia Carbó, àlies Tallaferro, de Sarral (Conca de Barberà), bandoler famós, juntament amb el seu germà, morts al 1616 (DHC, s.v. Badia Carbó, Joan). Vegeu el plec núm. 25 de Valsalobre (1998).

509 *atron*: d'*atronar* (?); atordit a crits o soroll.

510 Jaume Masferrer, àlies Tocason, de Sant Julià d'Altura (Sabadell), va formar part de la colla de Serrallonga i després en va liderar una de pròpia. Executat al 1631. Vegeu els plecs núm. 28 i 29 de Valsalobre (1998) (DHC s.v. Masferrer, Jaume).

511 Els Coixard, Josep, Lluís i Francesc, de Vic, actius en les dues primeres dècades del XVII, morts al 1616 (DHC, s.v. Coixard, Josep).

516 Minyó de Montellà, de Montellà (Cerdanya), mort en un combat al 1588; va arribar a dirigir una quadrilla de prop de 280 homes. Al 1587 va protagonitzar el primer robatori important de moneda reial (Reglà, 1962 [1966: 20 i 96]; DHC, s.v. Minyó de Montellà).

517 Minyó de Segarra, Antoni del Pi, de la Maçana. Apareix un Çagarra en el plec *La bona Fortuna...* de 1616 (vegeu *supra* la nota 5).

519 Francesc Casellacs, de la quadrilla de Serrallonga.

520 *badulacs*: persones nècies.

521 «Mala bua»: persona mal intencionada.

522 No he sabut identificar aquests germans.

524 Francesc i Miquel Margarit i del Pont, del Pont de Martorell (Vallès Occidental), actius entre 1625-1627, pertanyien a llinatge de bandolers, actius des de 1570. Serrallonga va reagrupar els efectius dels Margarit quan Francesc va morir (1627), la qual cosa el convertia d'alguna manera en paladí del bandolerisme català (DHC, s.v. Margarit i del Pont, Francesc). A Lisboa hi ha un plec poètic en català relatiu a aquest bandit, no inventariat a Valsalobre (1998): *Relació verdadera de la mort de Francesch Margarit y presó de los companyons, succehida a tres de mars de l'any 1627. Composta per Isidro Violer de Moya* (4 p., Barcelona, Esteve Liberós, 1627; BNP RES. 256//39 V).

525 Joan Reglà (1962 [1966 : 159]) esmenta un Pere Camats, capturat a finals de 1617 i traslladat a Barcelona amb Felip d'Arfa (v. 625). Va participar en el robatori del comboi reial destinat als *tercios* d'Itàlia (veg. Barbeta, nota al v. 611) (Serra, 1931: 223-224 i 226).

- prest acabats;
 y lo bort Clua;
 528 tota la rua
 dels valents Bels,
 que de sos pèls
 feren parlar,
 532 varen picar
 en quatre pics.
 Lo Bonsamichs
 y lo Pillart,
 536 Moreu Bragart
 y lo Cegall
 Puitg de la Vall,
 y el Biscahí,
 540 Magretalí
 y lo Coyvà,
 Pay Català
 y lo Carol,
 544 y tot un bol
 de germans Salas
 perdents las alas
 y besant terra,
 548 germans d'en Serra-
 llonga mateix.
 Ya no apareix
 lo Carboner,
 552 Pere Roger

527 *El bort Clua*, Jaume Clua, de Corbera (Terra Alta), va ser degollat pel seu enemic acèrrim Llorenç Clua, de la seva mateixa població, al 1613 (DHC, s.v. Clua, Jaume).

529 Bandits no documentats.

533 Potser al·ludeix a l'esquarterament en quatre parts?

534 Bonamic, d'Osona, probable membre de la partida de Trucafort (v. 506) (Sena, 1963: 333). Tal vegada se'l pot identificar amb Antoni Bonamic, actiu al 1627 i encara al 1631 (Reglà, 1961: 105 i 1962 [1966: 173]).

535 *lo Pillart*: sobrenom d'Arnau Arqués, capturat al 1616 (Reglà, 1962 [1966: 154]).

536 Probablement Rafael Montanyola, àlies Moreu, de la banda de Tallaferró, capturat al 1616 (Reglà, 1962 [1966: 156]).

537 Segall, capitost, de l'Alt Camp.

538 Pere Joan Puig de la Vall, de la quadrilla de Serrallonga.

539 De la colla de Serrallonga.

540 Nom estrany i no documentat.

541 *Coyuá* a l'original, però deu ser corrupció perquè seria un vers pentasíl·lab. El nom és estrany i no està documentat.

542 Miquel Català, àlies lo Pay Català, d'Alcover (Alt Camp), ajusticiat al 1609 (DHC, s.v. Català, Miquel).

543 Joan Querol, àlies Joan Jordana, actiu entre 1612-1622.

544-549 Quatre germans de Serrallonga van ser bandolers: Antoni (a la quadrilla de Rocaguinarda, durant deu anys), l'hereu de la Sala de Viladrau i germà pròpiament, fill del matrimoni del pare amb Joana Ferrer; i tres germanastres, fills del segon matrimoni, amb Magdalena Riera: Pere (mort al 1628), Joan, àlies «lo Tendre» (abatut al 1631), i Segimon (mort al 1624).

551 Jacint Garau, àlies «lo Carboner», membre de la quadrilla de Serrallonga.

552 Bandoler no documentat.

- ni los Gornesos,
gentils burgesos:
tots són a terra;
556 Bover d'en Serra,
y Miarons
mudà els gatons;
plegà bonetes
560 Saltamatetes
y Joan Vila;
ja no's refila
Montserrat Mir;
564 ni's veu exir
ab pedrenyals
Francesch Canals,
dit lo Virrey.
568 Què te'n par, hey?
Com va lo món?
Què's d'en Ramon,
lo de Muntada?
572 Feu la passada
ab tot despatx
com lo Gavatx
de Serrallonga
576 que és ja en la gonga
de l'altre món.
Digan-me ahont són
lo Borrohau,
580 Fedrí de Sau
y Barceló,

553 Diversos individus de cognom Gornès (Antoni, Gabriel, Antic, Amer, Jeroni) van formar part de la colla de Serrallonga.

556 Membre de la banda de Serrallonga.

557 Miquel Mierons, de la partida de Serrallonga.

558 Expressió no documentada però sens dubte relacionada amb el fet d'abandonar l'activitat delictiva (per la raó que sigui, generalment per la mort). Expressions de sentit equivalent serien les dels vv. 559, 562, 564.

559 El bonet és un barret eclesiàstic. L'expressió potser es refereixi al fet que ja ha finit l'activitat del tal Saltamatetes del vers següent.

560 Miquel Coromines, àlies Saltamatetes, de la quadrilla de Serrallonga.

561 Probablement Joan Vila de Gallifa, de l'esquadra de Serrallonga.

563 És possible que es tracti de «lo Gavatx d'en Mir», de la colla de Serrallonga.

566 Consta un Esteve Canals, àlies «lo Negre de Lluçanès» o «lo Virrei», de la partida de Serrallonga (entre altres fonts: Planes, 1993: 389); el nom de fonts *Francesch* deu ser un error.

570-571 Ramon Muntada consta com a integrant de la banda de Serrallonga.

574-575 Membre de la quadrilla de Serrallonga (diferent del del v. 563).

576 *gonga*: mot desconegut.

579 Borrobau o Barrubau, àlies de Joan Caminades, de la quadrilla de Serrallonga.

580 Jaume Melianta, àlies lo Fadrí de Sau, de Sau (Osona), lloctinent de Serrallonga, condemnat a galeres perpètuas al 1632; se li va commutar la pena de mort a canvi de facilitar la captura de Serrallonga. Atrapat juntament amb el seu germà Rafael, Guillem Estany (v. 628) i altres al 1631 (DHC, s.v. Melianta, Jaume).

581 Gabriel Galí, àlies Barceló, de l'esquadra de Rocaguinarda (Reglà, 1962 [1966: 120]).

- lo Escapuló
y lo gran Pros,
584 Balle de Alòs
y lo Borrec?
Hont és lo Quec,
composador,
588 lo gran Voltor
y lo Bagarro?
Ja ha clos lo marro:
no se'n sab rastre.
592 Domingo el Sastre
y Rocalaura
prest varen caura
en lo bertrol.
596 Lo gran Juyol
y Joan de l'Hosta,
papa la rosta,
y lo Bergina,
600 gata moxina,

582 Apareix esmentat (*Escapulón*) en les notes manuscrites d'un membre de les esquadres castellanques que van intervenir en la campanya de persecució de bandolers del 1616; Serra i Vilaró l'identifica amb Pere Miqueló (ACA, Reg. 5192 f. 214) (Serra, 1321: 196 i 224).

583 *Pros*: bandit d'Oliana (Alt Urgell) (Amorós, 2008: 244). A les notes manuscrites de l'anònim castellà perseguidor de bandolers apareix un «Pros de Aullana», actiu al 1616 (Serra, 1931: 196 i 225).

584 Andreu Saura, àlies Batlle d'Alòs, d'Alòs d'Àneu (Pallars Sobirà), va tenir un període d'activitat breu a final del segle XVI, juntament amb el Minyó de Montellà (v. 516) i els germans Garreta d'Oliana (Torres, 1993: 109; DHC, s.v. Saura, Andreu). En alguns documents en línia s'identifica el «Batlle» amb Arnau Escuder, confonent-se'n les dades; aquesta identificació deu ser errònia perquè el text ja esmenta un tal Escuder en dues ocasions (vv. 70 i 620).

585 Àlies de bandoler no documentat.

586 Consta un àlies «lo Quec del Superbo», de Querol, entre els bandolers i seguidors de Joan Cadell (Torres, 1993: 386) que no sé si podem identificar amb aquest.

588 Probablement Pere Voltor, actiu al 1605.

589 Tal vegada Miquel Bogorra, aquí mal reportat com a *Bagarro*, de la partida de Serrallonga.

592 El Sastre Domingo, bandoler de Su (Solsonès). Apareix citat en el plec *La bona Fortuna...* de 1616 (vegeu *supra* la nota 5). El testimoni d'un membre de les esquadres castellanques que van intervenir en la campanya de persecució de bandolers del 1616 esmenta diverses vegades el Sastre i les seves crueltats (Serra, 1931: 191, 197-198).

593 Benet de Rocalaura o Bartomeu Benet, àlies Congreny, capítost actiu entre 1600-1616 (Amorós, 2008: 235). Citat en el plec *La bona Fortuna...* de 1616 (vegeu *supra* la nota 5) i capturat en aquesta data. L'esmenta l'anònim castellà perseguidor de bandolers al 1616 a les seves notes manuscrites (Serra, 1931: 200 i 231-232).

595 *bertrol*: nansa de pesca; aquí, presó.

596 T. Juyol, de Sant Celoni, actiu durant un perllongat període (1581-1616). Apareix en el plec *La bona Fortuna...* de 1616 (vegeu *supra* la nota 5). A les notes manuscrites de l'anònim castellà perseguidor de bandolers apareix un «Guiol» que probablement hem d'identificar amb Juyol (Serra, 1931: 196). Va obtenir remissió a canvi de servir el rei (Reglà, 1962 [1966: 127]).

597 Bandoler no documentat.

598 L'expressió és, literalment, «menja (*papa*) la cansalada (*rosta*)».

599 Bernat Pespunter o Perpunter, àlies Bergina, de Palautordera (Vallès Oriental), de dilatada activitat (1576/1581-1616). Va obtenir remissió a canvi del servei al rei (Reglà, 1962 [1966: 127]). Solia bandolejar amb Juyol (v. 596; cf. Serra, 1931: 199-200 i 229-230).

- y lo Gollut,
hoc, y lo Tut
y Escolanet,
604 lo gran Roget,
dit de Sant Boy,
de Roda el Noy
y lo Infant,
608 gentil marxant,
y lo Garbal,
que feu tant mal
com en Barbeta,
612 lo Rovireta
y la Guineu
enlloch no·s veu,
ni el Refilat,
616 lo Arronçat
ni lo Blauhet,
lo Janotet
ni lo Embuder,
620 lo Escuder
ni la Mortica;

601 Hi ha dos individus amb aquest sobrenom a la colla de Serrallonga: Lluís Tallades, àlies lo Gollut , d'Osona, i lo Gollut Campeny (Roviró, 2002: 43).

602 *hoc*: sí, també. | *Tut*: no documentat.

603 Hi ha tres bandolers amb la denominació d'*Escolanet*: un a la Garrotxa, membre de la colla de Trucafort (Sena, 1963: 333); un altre, Jaume Alboquers, «l'Escolanet de Polinyà», de la banda de Rocaguinarda; i Miquel Morell, que va obtenir remissió a canvi del servei al rei (Reglà, 1962 [1966: 118 i 127]) (vegeu la nota al v. 627). A Torres (1993: 382) localitzem un àlies l'Escolanet entre els bandolers i seguidors dels cadells, que desconec si coincideix amb cap d'aquests tres.

604 Jaume Serra, àlies Roget de Sant Boi, entre els bandolers i seguidors de Joan Cadell (Torres, 1993: 387). Entre els membres de la colla de Serrallonga hi ha un Roget del Vallès, àlies lo Vedelló (Roviró 2002: 43).

606-607 Al Noi de Roda i l'Infant no els he pogut documentar.

609 Apareix un àlies «lo Garbal» entre els seguidors i bandolers de Joan Cadell (Torres, 1993: 383).

611 Pere Barbeta, de Guimerà (Urgell), autor d'un sonat assalt a un comboi reial de plata al 1613; executat al 1616 (Amorós, 2008: 244; Serra, 1931: 223).

612 Potser Josep Rovira, de la banda de Serrallonga. S'esmenta un Rovireta en el plec *La bona Fortuna...* de 1616 (vegeu *supra* la nota 5). Un Pere Rovireta és enxampat al 1616. A les notes manuscrites de l'anònim castellà perseguidor de bandolers apareix un «Ribereta» i «P. Rubireta» que probablement hem d'identificar amb Rovireta (Serra, 1931: 196, 218 i 227); segons aquest testimoni va ser un delator: «que se decía P. Rubireta, que avia sido famoso bandolero. Este al parecer será para nosotros una buena gía, porque él avia sido famoso bandolero y conoçia la gente que estava culpada; y este por su buena yndustria se libertó, qunpliando con un vando que su Esçelencia avia hechado» (gener de 1617) (Serra, 1931: 218).

613 Jaume Ginescar, àlies la Guineu, de la partida de Serrallonga.

615 Consta entre els membres de l'esquadra de Serrallonga.

616-617 Ni l'un ni l'altre àlies de bandolers els he pogut documentar. Als balls de Serrallonga hi figura un personatge amb el nom de Blauet (Garrich et al., 2004: 132).

618 Tal vegada Joan Gil, «Janot», de la quadrilla de Rocaguinarda, per bé que hi ha força bandolers amb aquest nom o àlies (*cf.* Torres, 1993: 371-388).

619 Serra i Vilaró (1931: 229) dona notícia de tres membres de la colla de Tallaferro capturats entre 1616 i 1617 (ACA Reg. 5192 f. 204 i 290 i Reg. 5193 f. 67), un dels quals és «Joan Savalinia àlies lo Negre Ambuder» que probablement és l'individu citat en aquest vers.

620 Vegeu el v. 70.

621 Potser «La Mortria», àlies d'un bandoler de la colla dels Coixard (Torres, 1993: 264)?

- tothom veig pica,
que ningú resta.
- 624 No té ja testa
lo Felip d'Arfa,
terrible garfa,
ni lo Morell,
- 628 no y és Clavell
ni lo Payrassa,
tothom se'n passa
fins en Granoya,
- 632 mal pic de Noya
y de escorçó
fonch lo Baçó,
jo t'o prometo,
- 636 y lo Topeto,
la Pussa y Lloca,
que a Perot Roca
y de Guinarda
- 640 Déu lo aguarda,
per sa clemència,
a penitència
per lo que ell sab.
- 644 Y ab açò acab
la tirallonga
d'en Serralloga
sens dir-ne pus.
- 648 Amén, Jesús.

305 mastí] mosti || 527 Clua] Cua || 541 Coyvà] Coyuá

622 *pica*: «fuiç, desapareix»? (cf. DCVB, s.v. *picar* II. || 5).

625 Tal vegada *Felip d'Arfa* és l'àlies de Salvador Blasi, capturat al 1617, després d'haver-se refugiat a França i, una vegada condemnat a mort, s'escapa (Reglà, 1962 [1966: 158-160]).

626 *garfa*: gafa, ganxo de la ballesta.

627 Probablement Rafael Morell, de la banda de Serrallonga, si bé va existir un Miquel Morell, de l'Alt Camp, capitost actiu entre 1605-1611, mort al 1613 (Torres, 1993: 361; DHC, s.v. Morell, Miquel).

628 En l'esquadra de Serrallonga hi ha fins a tres Clavell: Guillem Estrany o Estany, àlies Clavell de Viladrau; Pere Clavell; i Salvi Clavell, lo Vermell (Roviró, 2002: 42).

629 Pere Serra, àlies lo Payrassa (Amorós, 2008: 235). A les notes manuscrites de l'anònim castellà perseguidor de bandolers apareix un «Paidrassa», executat al 1616 (Serra, 1931: 196 i 226).

630 *se'n passa*: «mor o deixa d'actuar»? (DCVB, s.v. *passar* 1. || 14 i || 15).

631 Membre de la quadrilla de Serrallonga. Un Granolla havia format part de la banda de Trucafort (Sena, 1963: 333). Citat en el plec *La bona Fortuna...* de 1616 (vegeu *supra* la nota 5). Un Granolla apareix actiu entre 1626 i 1627 (Reglà, 1962 [1966: 165, 169 i 174]).

632 *Noya*: Anòia.

633 Escurçó.

634 Joan Ribó, àlies «Lo Bassó de Natis», capturat al 1633.

636-637 Noms de bandolers no documentats.

638-639 Perot Rocaguinarda, d'Oristà (Osona), capitost amb nombrosa quadrilla (90-350), actiu entre 1602-1611. Va optar per la remissió que se li va oferir al 1611 i va acabar com a capità de *tercios* a Nàpols. És el Roque Guinart dels capítols LX-LXI del *Quixot*, II. Vegeu Reglà (1962 [1966: 104-122]) i DHC (s.v. Rocaguinarda, Perot).

APÈNDIX II

El relat de la captura de Serrallonga no ha estat mai detallat per la historiografia del bandoler. Els qui han afrontat expressament aquest episodi⁴² no ens han pogut llegir una narració dels fets, per bé que han exposat els diferents testimonis col·laterals a aquests. No per manca de ganes, esclar, sinó perquè no hi ha cap crònica o document conservats que en narri l'escena de la captura. En efecte, ni tan sols el procés a què va ser sotmès Joan Sala —la seva declaració comença el 15 de novembre de 1633 però ja hi havia deposicions des de la captura del Fadrí de Sau i companyia al 1631— no va entrar a narrar la presa del bandit⁴³. Davant d'aquest panorama, els historiadors s'han limitat a al·ludir als pocs documents que hi tenen alguna relació o a transcriure'ls totalment o parcial.

En aquest sentit tenim unes notes que va deixar mossèn Antoni Serrallonga, sacerdot i fill del bandoler, en què ens trasllada el testimoni de Llorenç Tallades —probable parent de la mare, Margarita, filla de Segimon Tallades i esposa de Joan Sala—, el qual diu que el seu pare va ser víctima d'una traïció i hi reporta el nom dels quatre implicats: «Pere Pau Maymir y per Jufre y En Mañà y lo hereu Agustí, tots quatre de Santa Coloma de Farnés» (Reglà & Fuster, 1961: 113). Una dada del tot feiaent, en canvi, és que el malfactor devia oposar resistència en el moment de ser capturat com demostren els documents de pagament a diversos cirurgians que van tenir cura d'una nafra al cap, el primer dels quals era de Santa Coloma (Reglà & Fuster, 1961: 114).

Així doncs, ambdós testimonis remetent a l'entorn de Santa Coloma com a localització de l'arrest. Finalment, Joana Massissa, l'acompanyant de Joan Sala als darrers temps, relata en el procés que tot sovint anaven al mas Agustí, al veïnat de Castanyet de Santa Coloma, i s'estaven en una cabana a prop del mas, protegits, en principi, per la vídua propietària del mas i el seu fill Joan. La vídua, doncs, havia estat en el passat fatora del bandit, l'havia acollit en diverses ocasions i n'era *lloca* o encobridora d'objectes robats. El seu fill i hereu Joan havia participat en delictes amb la colla de Serrallonga en el passat (Cortada, 1868: 47-48).

I fins aquí tota la panòplia de dades a bastament repetides per tots els historiadors que s'hi han referit. No és gran cosa. Ara: són de fiar les dades? Quin va ser exactament el parany? Com es va produir la presa?

Ens hi podem aproximar des d'un altre angle. Pel fet que disposem de tres plecs que narren, de maneres diverses, l'episodi, m'ha semblat d'interès exposar-ne aquí el relat que se'n deriva, no perquè sigui veritable en tots els seus extrems, sinó perquè tots tres comparteixen a grans trets el mateix relat, del qual es fixen en un o altre detall. Destaca el fet que no siguin contradictoris més enllà d'alguna minúcia. Exposo la narració resumida i en prosa de cadascun d'ells i després miraré de casar-ne els elements per bastir un probable escenari de l'emboscada i detenció del bandoler.

De molt, el més extens i detallat és el de la *Relación verdadera* de 1633 (vv. 221-288). El fet tenen lloc al voltant d'una casa aïllada (=un mas), prop de Santa Coloma de Farners, propietat d'una vídua que té un fill, «Pedro Agustín», de qui Serrallonga es fia. El malfactor l'avisava perquè l'esperin la vigília de Tots Sants, que ja donarà senyal. I li consigna una pistola perquè l'adobi. «Pedro» l'arranja i la carrega amb sorra. Per a aquell dia es concerta una trampa amb «Jaime Mañá» i uns altres dos. Al senyal de

⁴² Reglà (1961), Reglà & Fuster (1961: 113-114), Roviró (2002: 37-38), Pla (2009) i Bosch (2017).

⁴³ «Lástima que en el proceso no aparece cómo, cuándo, en dónde, ni por quién fué preso» (Cortada, 1868: 53).

Serrallonga, arriba Agustí i hi veu només l'*amiga* (=Joana Massissa). Ell li demana on és la seva parella (*su cuyo*) i aquesta li ho revela. Xerren i sopen tots tres. I, quan volten la casa, els assalten els qui els esperaven allà a l'aguait. Hi ha una baralla. Serrallonga pretén disparar amb les armes manipulades i no pot, i un tret l'encerta al cap i un altre a les cames (*espinillas*). Tot i això, Serrallonga malda per deseixir-se dels que l'aferren; finalment, el lliguen. Joana intenta fugir però l'arreguen aviat. Atrapats per quatre persones, els porten cap a la casa. Avisen les autoritats, que hi envien dues companyies, de peu i de cavall, perquè se'n facin càrrec i els menin a Barcelona. Els confabulats reben 600 escuts d'or i remissió per a tots quatre⁴⁴.

La *Xàcara* de 1633 i el plec català de 1634 són menys prolixos, però descriuen escenes que s'insereixen bé en el marc del relat de l'anterior. El primer (vv. 40-76) aclareix d'entrada que «le prendieron con mañas». «Jayme Maña» amb la seva gent està amagat esperant-lo. L'enxampen quan hi passa. El bandit mira de disparar els pedrenyals però no pot perquè estan manipulats (sense que s'hi especifiqui com ni per qui). Aleshores l'*amiga* (=Joana) engega un tret de pedrenyal als emboscats per ajudar Serrallonga a fugir. Finalment els atrapen.

El segon, el plec català de 1634, és encara menys acolorit i precís pel que fa als esdeveniments (vv. 271-343). Un amic de Serrallonga, Pere Pau Mir, amb Joan Agustí, Jofré i el Mañá, l'envesteixen i enxampen en un lloc prop de Santa Coloma de Farners, en un bosc espès. Ho fan per diners: 600 lliures. I dues persones n'obtenen remissió.

Notem com pràcticament no hi ha contradiccions importants entre ells, perquè relaten detalls diversos d'un escenari que és, al capdavall, el mateix. Hi ha algun canvi de nom: Pedro Agustín (*Relación verdadera* 1633) per Joan Agustí (*Relació certa* 1634) —mossèn Antoni només diu «lo hereu Agustí»—; Pere Joan Mir (*Relació certa* 1634) per Pere Pau Maimir (segons el testimoni de segones d'Antoni Serrallonga). La *Relació certa* 1634 és la que brinda menys detalls dels fets, però, a canvi, individualitza els quatre components del parany, tot i que especifica que el traïdor principal, per tal com és l'*amic* de Serrallonga, és en Mir. La *Xàcara* no precisa quina és la *maña*, tot i que al·ludeix a la manipulació del pedrenyal del bandit —estratagema que desenvolupa la *Relación verdadera* 1633— i on Joana Massissa pren un paper d'un cert relleu.

El minuciós relat de la *Relación verdadera* 1633 és versemblant. I hem de tenir en compte que és molt proper a la data de la captura, ja que n'és el motiu de la publicació. S'avé amb la nota escrita de mossèn Antoni Serrallonga. La localització propera a Santa Coloma és coincident en els dos plecs que en precisen el lloc. Recordem que hi ha documents que ordenen el pagament a un cirurgià de Santa Coloma per atendre Serrallonga ferit. I la *Relación verdadera* 1633 concreta que era el mas Agustí.

Podria ser que el relat original provinguí d'un dels plecs i els altres se'l copiïn? No ho sembla, si ens atenim a les lleus, però significatives, contradiccions i canvis de noms. Probablement provenen, en origen, de relats orals dels que van participar en el parany, de veïns de la zona o de membres de les companyies que van portar Serrallonga i Massissa a Barcelona. Aquesta diversitat de fonts properes als fets explicaria les lleus diferències del relat entre uns plecs i altres. També hem de tenir en compte la tria dels elements narratius que vol fer cada autor, esclar.

A tenor dels elements oferts pels plecs, confirmats externament per altres documents, com hem vist, podem elaborar un escenari de la captura similar al següent. Les autoritats coneixen la fautoria del mas Agustí de Castanyet, prop de Santa Coloma de Farners. I els

⁴⁴ «Seyscientos escudos de oro / y quatro hombres libres dava».

pressionen perquè, si el bandoler contacta amb ells, els ajudin a capturar-lo. Els prometen remuneració econòmica i remissió de penes per crims comesos o per fautoria. Aquest devia ser un missatge transmès a diversos llocs de la geografia del periple final de Serrallonga en què constava alguna actitud col·laboracionista. Serrallonga va contactar, com tantes altres vegades, amb el mas Agustí. I aleshores es van precipitar els esdeveniments. Diversos individus, probablement els quatre identificats en el plec català de 1634 i en el testimoni de mossèn Antoni —malgrat algun canvi de nom—, i potser alguns altres més, van ensumar l'ocasió per materialitzar les promeses que els havien estat fetes. Vista la situació de feblesa dels darrers temps en què es movien Sala i la seva companya, van creure que tenien una oportunitat, en aquell mas isolat, sense que els poguessin destarotar el pla altres factors o simpatitzants del bandoler. L'hereu del mas, Joan Agustí, exmembre de la banda de Serrallonga, devia jugar un paper protagonista en el parany, per la confiança que el bandit hi devia tenir. Com d'altres vegades, a Massissa i a Joan Sala, el mas els procura refugi i aliments. En aquesta ocasió sopen plegats l'hereu i la parella de bandolers. I en aquella avinentesa de despreocupació i companyonia, s'hi apleguen els altres confabulats per atrapar-los. L'estratagema del pedrenyal desactivat de Sala o la peripècia del tret de Massisa per ajudar a escapar el seu company són detalls de mal contrastar, però deuen tenir un rerefons cert. Era especialment important prendre'l viu, perquè les condicions econòmiques eren molt més llamineres que no pas si resultava mort. Tot i això, Sala s'hi resisteix, hi ha una brega i en resulta ferit d'una certa consideració, almenys al cap. Un cop assegurats els captius, els traïdors avisen les autoritats implicades en la campanya de persecució de Sala —que no devien ser gaire lluny— i els arriben reforços armats que s'encarregaran del trasllat a Barcelona, no exempt de perill per algun possible conat d'ajut a la fuga per simpatitzants del bandoler, assabentats de la presa i trasllat.

Fecha de recepción: 5 de mayo de 2021

Fecha de aceptación: 7 de septiembre de 2021

